

pouhého úvěru kontokorentního. Splátky budou dlouhodobé. Po většině se v podaných návrzích mluví o tom, že spláceti se počne teprve po uplynulém prvním roce a že splátky budou 10leté. Leč i to nemá zajisté býti pravidlem nezměnitelným. Dle vídeňského usnesení výše zápůjčky v jednotlivém případě poskytnuté nemá převyšovati 4.000 K a zúročení nemá převyšovati 4%. Proti pevnému ustanovení úrokové míry byly však též vzneseny námitky a bylo řečeno, že úrok má býti co nejnižší, nikdy však nemá přesahovati sazby cedulové banky. První splátka má se díti teprve v druhém roce. Pomoc státu, země, obchodních a živnostenských komor, obcí, atd. vyžaduje se jednak ve formě subvencí, hlavně však ve formě nezúročitelného anebo níže zúročitelného úvěru, po případě také v podobě převzetí záruky za schodky až do určité míry. Aby zabráněno bylo ztrátám, navrhuje se též zřízení rezervního fondu, k němuž by zpravidla každý dlužník malou přírážkou k úrokové míře přispíval. Každá půjčka má býti zúročitelná a bezpodmínečně splatitelná. Subvence nebo dary zásadně jsou naprosto vyloučeny. (Dokončení.)

Populační problémy.

Dr. Josef Gruber.

I.

Jako ve většině vědných oborů — v lékařství, fysice, jazykozpytu atd. — bylo umění dříve nežli věda, t. j. řešeny dříve praktické problémy, nežli dospělo se k jich theoretickému posuzování, jako i ve vědě národohospodářské theorie vznikla teprve po hospodářské politice a z této politiky, tak i v populační otázce vyvinulo se theoretické posuzování spojitostí mezi hospodářstvím a obyvatelstvem teprv, když před tím již po mnohá století provozována druhdy velmi pronikavá politika populační.¹⁾ Směr této

¹⁾ Viz naše články »Válka a populační problém« v O. N. 1916, str. 25, 79, 112, 173, 230 a násl. Z literatury kromě spisů tam použitých zejm.: Pavel Mombert, *Wirtschaft und Bevölkerung* v *Grundriss der Sozialökonomik* odd. II., Tubinky 1914, str. 32—97 a *Die Bevölkerungspolitik nach dem Kriege*, Tubinky 1916, *Studien zur Bevölkerungsbewegung in Deutschland*, Karlsruhe 1908, Leroy-Beaulieu, *La Question de la population*, Paris 1913, Oskar Wingen, *Die Bevölkerungstheorien der letzten Jahre, ein Beitrag zum Problem des Geburtenrückganges*, Stuttgart a Berlin 1915 a kritiky Wolfovy k tomu *Der Streit über die Ursachen des Geburtenrückganges* ve *Weltwirtsch. Archiv*, říjen 1916, str. 382—393 a *Die Erklärung des Geburtenrückganges durch die Wohlstandstheorie* v *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, listopad 1916, str. 687—697, Knut Wicksell, *Vorlesungen über Nationalökonomie, theoretischer Teil*, I. svazek, přel. M. Langfeldtová, Jena 1913, Alfred Marshall, *Handbuch der Volkswirtschaftslehre*, I. sv. přel. Hugo Ephraim a Artur Salz, Stuttgart a Berlin 1905,

politiky nebýval jednotný, naopak skoro od počátku shledáváme v lidstvu tytéž zcela protichůdné tendence a názory, které dnes ještě ovládají theorii i politiku populační, potlačování relativního přelidnění a naopak snahy po zvýšení lidnatosti.²⁾

Přirozená tendence všech organismů množiti se dle své fyziologické plodnosti až do hranic vytčených neúprosně přístupným množstvím výživných prostředků vzbuzovala již za nejstarších dob nutně pozornost člověka, a již v pradávných barbarských mravech a zvycích — pohazování dětí, zabíjení starců a nemocných, lidské oběti a pod. — lze spatřovati, byť i zpravidla nevědomou, tendenci obmezování populace dle možností výživných.

Národové vyspělejší kultury — řecké republiky, Řím — znají přímo již státní opatření populačněpolitická (státně organisovanou kolonisaci, vystěhovalectví³⁾ i theoretické požadavky. Platon i Aristoteles — arci především v politickém zájmu a u plnoprávných občanů — upravují pohlavní život a množení se obyvatelstva,⁴⁾ navrhuje dalekosáhlá obmezení manželství i dokonce (Aristoteles) vypuzování přebytných plodů a odkládání dětí tělesně vadných. Ve středověku shledáváme více méně vědomé obmezování populace (na př. život klášterní, alespoň co do účinku).

S druhé strany neobyčejně vysoká úmrtnost, občasně hrozné mory a hlady i dlouhé války, nesmírné masy obyvatelstva pohlcující, a u národů hypercivilisovaných již i populační úpadek následkem úmyslného obmezování porodů vyvolávaly theoretické velebení plodnosti i populacionistická opatření moci státní. Tak v Římě lex Julia a lex Papia Poppaea, jež Montesquieu ve svém *Esprit des lois* označil jako nejkrásnější ze všech zákonů římských, skutečně způsobily, že římské obyvatelstvo, které před jich vydáním bylo v rychlém sestupu, za jejich působnosti dokonce velmi rychle vzrostlo a Řím klesl teprve, když tyto zákonné předpisy, vznešené římské společnosti od počátku nemilé, za nástupců Augustových, od Tiberia až po Konstantina, byly postupně odstraněny.⁵⁾ Od počátku novověku napomínání Lutherovo, aby se všichni muži ženili ve 20 a všechny ženy vdávaly v 15—18 letech a o děti nechali pečovati nebesa, i Komenského velebení početnosti národa jakožto prvního ze stupňů nebo částí štěstí ná-

dále »Das neue Deutschland«, 23. válečné číslo z 19. února 1916 (roč. IV., str. 157—215, Berlín »Politik«), revue Das Neue Österreich, Vídeň, roč. I., 1916, články Dr. Karel Kammel, Ein Vorschlag zur Bekämpfung des Geburtenrückganges (str. 48 a násl.) a pozdější k němu polemiky, prof. Dr. Albert Schmitt S. J., Unser Kampf gegen die »Kulturkrankheit« červenec 1916, str. 41 a srpen 1916, str. 53.

²⁾ Mombert v Grundrissu str. 34.

³⁾ Dle Aristotela zavedl král Minos na Krétě, aby zabránil přelidnění, s plným vědomím jisté pohlavní nepřirozenosti (Wicksell na uv. m. na str. 39).

⁴⁾ Sr. náš Vývoj sociálních ideí a hnutí v O. N. 1915, str. 326 a násl.

⁵⁾ Běžný názor, že tyto zákony zůstaly vůbec bez účinku, vyvrátil přesvědčivě Bertillon, La dépopulation de la France, 1911, str. 353.

roda,⁶⁾ setkávalo se v souladu s populacionistickými tendencemi merkantilismu, který spatřoval v obyvatelstvu nositele práce a v co možná hustém zalidnění tedy vedle hojnosti peněz kořen hospodářského blahobytu i politické moci národa. J. H. G. Šl. Justi tvrdil, že země nemůže nikdy míti přespráliš mnoho obyvatel, kvetou-li v ní manufaktury a živnosti.⁷⁾ Sonnenfels praví: »Deset lidí má deset potřeb, potřeba jednoho jest pro druhého zaměstnáním, prostředkem výdělku, prostředkem živobytí; deset lidí opatřuje však výdělek deseti; deset přibývajících lidí přináší sice desatero potřeb, zároveň však i desatero výdělku.«⁸⁾

S druhé strany záhy již (na konci 16. st. v Itálii proslulý Giovanni Botero) s důrazem poukazováno na obtíže, jaké trvalému přírostu obyvatelstva může v cestu postaviti opatřování potravin, a v 18. stol. počíná již řada spisovatelů italských, anglických i německých zvedati varovný hlas a tím připravovati pessimistický názor, který potom na století význačně byl formulován Malthusem. Justus Möser ve známých »Patriotische Phantasien« ironicky potírá snahy lékařů chtít předejiti tak užitečné a nutné probírce obyvatelstva, jakou jsou nemoci: v dřívějších dobách platilo prý za přírodní zákon, že polovička všech dětí musela zemřít před 10. rokem věku, každá zbožná matrona byla ráda, dělil-li se Pánbůh s ní jen na polovic — příště bude prý musít každá žena buď své děti samu kojiti (po dobu kojení platí žena obecně za méně schopnou početí) nebo od 20. roku přestat roditi děti. Velicí národohospodáři Turgot a Smith pokládají se již za bezprostřední předchůdce Malthusovy, zejm. u Smitha shledáváme populační theorii Malthusovu v hlavních rysech již jasně vyslovenu a Malthusovo proslulé dílo *Essay on the principle of Population* nebylo v svém prvním vydání leč příležitostným spisem, z největší části o Smitha se opírajícím — plagiátem od začátku až do konce, řekl Marx, dle Wicksella⁹⁾ správněji kompilací — teprve druhé vydání je zcela novým dílem z materiálu pramennými studii a vlastními pozorováními čerpaného.

Vzbudilo-li však Malthusovo dílo již a právě v prvním vydání rozruch nevídaný, kdežto naukám Smithovým v podstatě docela stejnorodým nevěnováno zvláštní pozornosti, není to však, jak vy-

⁶⁾ Jana A. Komenského Štěstí národa, za zrcadlo vystavené atd., z latiny vyložil Dr. Jan V. Novák, Praha 1911. Svět. knih. č. 235, str. 10 a násl., zejm. 27 a 33. Vedle početnosti Komenský hned za třetí požadavek štěstí národa klade, aby národ byl »s cizorodci nesmíšen«. Ku povznesení lidnatosti pak doporučuje, že »se poručí v početné sňatky četnější a světlejší vstupovali, i mezi obecným lidem; když se prominou břemena, pro která mnozí vyhýbají se životu manželskému a stavu rolnickému ... a tak nevynakládají žádné práce na plodění potomstva« (str. 33), též prý se »nedává pozor, aby na živě zůstali, kteří se rodí« (str. 27).

⁷⁾ Staatswirtschaft, Lipsko 1758, I. kniha, § 187.

⁸⁾ Handbuch der Staatsverwaltung, Vídeň 1798, str. 110.

⁹⁾ V. k tomu Wicksell na uv. m. str. 41—3. O Malthusovi a vlastní jeho nauce se zde šíře nezmiňujeme, viz ostatně O. N. 1910, str. 38 a násl.

kládá Wicksell, pouze účinkem toho, že mezi oběma veledíly, Smithovým (1776) a Malthusovým (1798), leží revoluce francouzská se svými důsledky sociálními a přepjatými nadějemi, na jejichž entusiasmus působila kniha Malthusova jako chladná sprcha, nýbrž že na místo rozptýlených pouček Smithových postavila souvislou nauku a sice ve vědomou kacířskou protivu ke státní praxi dvou století a nad to v příkré, k odporu podněcující formulaci.

Nauka Malthusova, jejímž jádrem jest, že následkem obmezenosti výživných prostředků jsou i trvalému vzrůstu obyvatelstva dány hranice téměř nepřekročitelné — mathematická formulace měla jen této tendenci poskytovat výrazného vyjádření a zejm. její arithmetická řada možného přírostku potravin dochází od sudku¹⁰⁾ — vyvolala obrovskou literaturu theorie i politiky populační pro i proti Malthusovi a zejm. t. zv. nebezpečí z přelidnění tvořilo jádro vývodů o otázce populační. Skutečný vývoj nevyvrátil zákonů Malthusových, nýbrž toliko předpovědi, jež z nich byly vyvozovány — naopak, od doby Malthusovy neukázala se jediná země, jež by trpěla přílišným množstvím obyvatelstva. Anglie i Skotsko měly na počátku 19. stol. 10¹/₂ mil. obyvatelstva a dnes 40 milionů, avšak vzrůst obyvatelstva byl ještě předstižen vzrůstem blahobyti.

Obavy Malthusovy vznikly z »biologického omylu« (Gide), jakoby pohlavní pud byl totožný s pudem rozplodzovacím. Avšak láska a snaha mítí potomstvo nespadají od přírody v jedno. Pud pohlavní přitahuje k sobě navzájem obě pohlaví. Po tisíciletí nemělo však lidstvo představy o tom, že by pohlavní styk plodil nové bytosti, pračlověk pokládal plození za výkon magických sil. Tak vyvinul se nejprve život lásky zcela odloučeně od péče o plození a výchovu nových pokolení, láska těchto pradob, jež se znenáhla z pouhého pohlavního pudu vytvořila, jest zcela bez účelů, jest ryzí, jen pro sebe samu, narodily-li se děti, připadly tlupě jako celku, ale ovšem první léta pečovala o dítě matka (semper certa, kdežto otec byl neznámý, incertus), mateřské právo plynulo z absolutního původního komunismu majetku i žen uvnitř tlupy, rodina byla rodinou mateřskou. Odtud zvláštní cenění žen — při ustavičných půtkách cena zápasu záležela především v cizích ženách. Teprve únosem ženy vzniklo trvalé společenství muže a ženy, tedy již skutečné manželství, teprve v tomto stadiu ujasňovala se lidem souvislost mezi obcováním a plozením; manžel a majitel ženy nahlížel, že pouze on mohl býti otcem určitého dítěte, a spojoval záhy s otcovstvím určitý akt pohlavní; vedle mateřské rodiny vznikla otcovská. Odtud je již jen malý krok k vědomé vůli rozplodzovací — vznikne u muže přání mít dědice rodu, u ženy touha dospěti dítětem ke zvroucnění manželského spole-

¹⁰⁾ Sr. Gide-Rist, Dějiny nauk národohospodářských v překladu J. a M. Koudelových, Praha 1915, I. str. 183 a násl., Wicksell na uv. m. str. 45.

čenství — tato vůle není však již pudem, protože je tu již zcela rozumová úmyslnost, bezúčelná láska pravěku stala se účelnou.¹¹⁾

Potud mají pravdu, kdo hlásají, že člověk jako všechny pohlavní bytosti má jen pud pohlavní, nikoliv rozplozovací, i že popudy ke plození potomstva jsou nikoli fyziologické, nýbrž sociální, politické a náboženské. U národů nábožensky založených (Mojžiš, Manu, Konfucius) bylo plození prostředkem spásy, uskutečňováním nesmrtelnosti; nemít syna jest pro brahmínu, Číňana nebo (pravověrného) Žida více nežli neštěstím, jest hříchem proti Bohu, u národů řeckolatinských bylo plození posvátnou povinností oproti obci a vlasti, u šlechty plodilo se potomstvo, aby nevyhynul rod, u dělníků a rolníků působila vyhlídka na větší počet pracujících rukou a stejně v nových koloniích potřeba paží ku vzdělávání půdy a lidí k utvoření nového národa.¹²⁾

Hraje-li tedy pohlavní pud animálního původu »pouze podružnou úlohu v rozmnožování druhu, rozumí se »lidského«, mohou ony pravé popudy ku plození potomstva, sociální i náboženské, býti překonány, a také bývají překonávány jinými popudy společenské povahy¹³⁾ i konečně motivy ryze egoistickými. Člověk dovedl pak přelstít přírodu a odloučiti oba úkony, »poslouchá slepě zákonů lásky a rozkoše, avšak osvobodil se téměř úplně od zákona plození« (Gide), »období techniky« zdokonalilo i techniku zamezování početí ve formy přímo rafinované, původní ryzí bezúčelná láska zvrhla se v lásku, která účely opovrhne a se jich hrozí. Kterými příčinami vykládá novější theorie toto moderní obmezení vůle k potomstvu, přehodnocení pojmů o »požehnaní rodinném« a dětském, o tom v další kapitole; zatím přihlídněme jen k názorům, které zásadně hájí novomalthusianism¹⁴⁾ jednak s hlediska individua, jednak s hlediska lidstva jakožto celku.

S hlediska individualistického dovozuje se, že vědomé obmezování plodnosti není leč plněním povinnosti, aby jednak plození nebylo ponecháváno náhodě, zejm. i s hlediska eugeniky potomstva, a ženě aby nebylo vnucováno mateřství, leč kde bude dobrovolné a uvážené, jednak aby zůstavena byla plná volnost pohlavnímu pudu a lásce, jak prý si žádají fyziologické a psychologické zákony lidského pokolení — theorie, která jest v úplném souhlase s materialistickým, požívačným sklonem doby, snižuje pohlavní styk na pouhé ukájení pohlavního pudu, na pouhý animální požitek nebo dokonce jen na věc zvyku a z manželství činí poměr sousedící přímo s prostitucí. Neboť dle těchto novomalthusianistů

¹¹⁾ V. Grabowsky, Die Bevölkerungsbewegung und das Sexualproblem in Das neue Deutschland, str. 163 a násl.

¹²⁾ Gide-Rist na uv. m. str. 195.

¹³⁾ Gide Rist str. 196.

¹⁴⁾ Zrození novomalthusianismu datuje se od knihy Dra Drysdala Elements des sciences sociales v r. 1854, teprve v r. 1877 byla však v Anglii založena Malthusian League, v posledních letech rozšířilo se toto hnutí všude, zejm. ve Francii. V Rakousku dovedla prý vláda zamezení založení ligy novomalthusianské, tím více však prý zde kvelou umělé potraty.

nemá se obmezování plodnosti docilovati mravní zdrženlivostí, jak požadoval protestantský duchovní Malthus, nýbrž technickými prostředky — mravní zdrženlivost prý jest protifysiologická, křesťanským asketismem nasáklá a podporuje vývoj prostituce, útoků na mravnost, přečinů proti přírodě i nemanželských porodů.¹⁵⁾

Jiní vycházejí s hlediska lidské společnosti jako celku.¹⁶⁾ I v zemích skrovnější plodnosti vzrostlo obyvatelstvo v 19. stol. měrou nikdy před tím nebývalou — Francie měla za dob Caesarových 6·7 mil. obyv., 12 na 1 km², počátkem 14. stol. již sice 20 až 22 mil., 40 na 1 km², teprve koncem 18. stol. dosáhla však 26 až 27 mil. a koncem 19. stol. 39 mil., 73 na 1 km² — tím nápadnější byl vzrůst v zemích ostatních: Itálie, která na sklonku římské republiky byla obývána asi 4½ mil. obyv. a v druhé polovině 16. stol. asi 11 mil. obyv. (40 na 1 km²), vzrostla za 19. století o 17 mil. na 32·4 mil. (113·28 na 1 km²), v obvodě nynější německé říše bylo v r. 1816 teprv 24·8 mil., r. 1910 již 64·9 mil. obyv., v Anglii se počet obyvatelstva odhaduje kolem r. 1080 na 2 mil., v r. 1348 na 4 mil., které byly však morem zdecimovány a obyvatelstvo v stagnaci udržováno tak, že teprve opět počátkem stol. 17. dosáhlo znovu číslce 4 mil., stouplo však od r. 1790 do 1901 z 8½ na 32½ milionu,¹⁷⁾ v evropském Rusku vzrostlo obyvatelstvo v necelém půlstoletí (1851—1897) z 52·8 na 93·4 mil. Kdyby obyvatelstvo zemí západoevropských (V. Britanie, Francie, Belgie, Holandsko, Dánsko, Švédsko a Norsko, Německo, Švýcarsko a Rakousko-Uhersko) rostlo dle svého přirozeného přírostu z let 1840/80, vzrostlo by obyvatelstvo těchto států, čítavší v roce 1890 220 mil., do konce tohoto (20.) století na 658 mil. S výjimkou Uher však ani jediná z těchto zemí neprodukuje sama potřebných obilín a dohromady spotřebují tyto země všechn přebytek obilí a masa, jež může dnes dodati všechn ostatní svět, s oním rozmnožením svým by tedy tyto země své nároky na přívoz potravin podle Philippoviche ztrojnásobily, avšak podle Wicksella zosmero- až zdesateronásobily, leč že by (což je nepravděpodobno) se domácí produkce potravin dala zvýšiti touž měrou, jakou roste zalidnění.¹⁸⁾

Avšak ony země, které jsou dnes špižírny Evropy — Spojené Státy, Rusko se Sibiří, Východní Indie, Austrálie, Argentina,

¹⁵⁾ Gide-Rist str. 197, Grabowsky str. 187.

¹⁶⁾ Podáváme zde nejnovější vývody švédského učenice Knuta Wicksella také v Německu ceněného a do němčiny přeloženého (Vorlesungen über Nationalökonomie, Jena 1913), německý překlad autorem prohlédnutý, str. 52 a násl.

¹⁷⁾ Philippovich, Grundriss der Politischen Ökonomie I., 11. vyd. 1916, str. 85.

¹⁸⁾ Počet je asi tento: dosavadní přívaz potravin činí asi 20—30% celkové jejich spotřeby, tedy při oněch 220 mil. obyv. z r. 1890 potřebí přívazu potravin pro 44—66 mil. obyv. a tuzemská jich produkce stačí tudíž pro 154 až 176 mil. obyv.; kdyby pak obyvatelstvo vzrostlo na oněch 658 mil., aniž by se znatelněji rozmnožila domácí produkce potravin, musilo by se jich dovážeti okrouhle pro 480 až 500 mil. jejich obyvatelstva.

Kanada atd. — samy rovněž populačně nestojí, nýbrž rostou dokonce mnohem rychleji nežli sama západní Evropa, a není tedy leč otázkou pravděpodobně jen ještě několika málo desetiletí, že tyto země (a zejm. ony tři nejprve jmenované) svůj všecken dnešní přebytek potravinový samy skonsumují a zároveň — následkem rozvoje svého průmyslu — většinou přestanou býti též spotřebiteli průmyslových výrobků západoevropských.¹⁹⁾ Avšak nejen s hlediska západoevropského, nýbrž i jako záležitost celé zeměkoule otázka populační neposkytuje nekonečně širých perspektiv. Dle Ravensteina sestává z celkového pevného povrchu zeměkoule, odhadovaného asi na 120 mil. km², 73 mil. km² (asi 140krát plocha Francie) z úrodných anebo poměrně úrodných zemí, asi 36¹/₂ mil. km² z pastvin a stepí a skoro 11 mil. km² z pouští. Za předpokladu, že by celý první druh zemí byl osídlen stejně hustě jako střední pás Evropy od Holandska k Černému moři, tedy asi 60 lidí na km² (o málo méně nežli dnešní hustota Francie), a že by stepní země byly zalidněny poměrně slaběji, dospívá Ravenstein k závěru, že by celý povrch země byl již asi ve 180 letech úplně zalidněn, protože by se potom celkové obyvatelstvo — předpokládajíc pro celou zeměkouli dnešní porodový přebytek asi 8⁰/₀₀ ročně — na zeměkouli musilo páčiti asi na 6 miliard duší. Nechť jsou to dle Leroy-Beaulieu »statistické fantasmie«, jisto je, že Ravensteinovy výpočty úrodné plochy zeměkoule jsou spíše přeceněny, nežli podceněny a že ostatní díly světa mohou Evropě poskytnouti volného prostoru jen málo a jen ještě na jedno až dvě století. Co z toho plyne? »Relativní stagnace počtu obyvatelstva, snad přímo jeho úpadek bude tudíž dle vši pravděpodobnosti v tomto století údělem západní Evropy«, a poněvadž dle zkušenosti vystěhovalectví není s to přirozený nadbytek obyvatelstva značněji vyčerpati, jak se má potřebného obmezení přírostu docílit, zvýšenou úmrtností či sníženou plodností? Jsou, kdož ve smyslu Darwinova »přirozeného výběru« pokládají za nepostradatelné, nemá-li lidstvo degenerovati nebo se své dnešní úrovně klesnouti, abychom dále ještě pokračovali více individuí, nežli může býti uživeno, na svět přiváděti, abychom potom nechali »přírodu«, t. j. hlad a nemoci pečovati o nutné »vytříbení« — nechceme-li však toto východisko tolik strastí přinášející, pak »nezbude vlastně nic, nežli soustava novomalthusiánů: rané uzavírání sňatků s málo dětmi — na každou rodinu 2 až 3 — a ostatek dobrovolná neplodnost«. Wicksell je přesvědčen, že již ve všech zemích Evropy a ve vysokém stupni překročeno jest optimum počtu obyvatelstva, t. j. že všeliké další jeho rozmnožení o sobě nezpůsobilo by již zvýšení blahobytu lidu, nýbrž právě opak, a že cesta ke zvýšení blahobytu neleží v dalším rozmnožení lidnatosti, nýbrž naopak na

¹⁹⁾ Wicksell (na uv. m. str. 53) byl by se zde mohl dovolati literární diskuse říšskoněmecké, Oldenbergem vzbuzené, o problému státu agrárního a průmyslového a o hospodářské soběstačnosti národní (sr. O. N. 1897, str. 357 a 1901, str. 401 a násl.).

desítiletí v energickém jejím snižování²⁰⁾ — je-li nejnížší možnou a o sobě arci nejžádoucnější úrovni úmrtnosti asi 15⁰/₀₀ (a snad by ještě i o něco mohla poklesnouti), je jasno, že i porodnost ve všech zemích dříve či později na tuto číslici klesnouti musí, ač nemá-li úmrtnost znovu stoupati nebo snad dokonce k nesmírně vysokým číslicím dřívějších dob vzeskočiti, ba musila by klesnouti porodnost ještě i pod tuto číslici, jestliže by žádoucné bylo i — jak Wicksell věří, ač přesného důkazu nyní podati prý nemůže, — skutečné zmenšení lidu, neboť i onen částečný korektiv přelidnění, »ona epizoda, která se zove hromadné evropské vystěhovalectví«, blíží se očividně svému konci.²¹⁾

Avšak tyto pesimistické hlasy mizejí v záplavě literatury populacionistické. V hospodářské a sociální politice není výhradně směrodatným činitelem ani individuum ani lidstvo kultury západoevropské, ani společnost lidská jakožto celek, nýbrž národ, jakožto před důležitý střední článek mezi individuem a lidstvem, jehož prostřednictvím teprv člověk dosahuje i svých cílů individuálních a lidských a který má též svoje samostatné zájmy a cíle. A s toho hlediska, co by pro lidstvo bylo neštěstím, může býti pro jednotlivý národ otázkou životní: »zajistiti státní moc a platnost kultury národní rychlým přírostem obyvatelstva a nezůstati za národy sousedními« (Oldenburg). I když bychom uznávali, že další překotné stoupání počtu obyvatelstva dle přírostu z posledních desítiletí by nakonec stalo se mezinárodní kalamitou, přece běda národům, které všelidského příkazu zadržovati dosavadní tempo populačního vzrůstu uposlechnou nejdříve — ony nebudou leč obětmi vykoupivšími blahobyť lidstva: zatím co budou obmezováním porodnosti hledět dosíci populačního optima — takové hustoty, která jim zaručuje nejvyšší možný stupeň národního blahobyť — povalí se k nim za dnešní osobní a stěhovací svobody populační nadbytky národů s hojnými dosud přebytky porodovými, aby se i dále s nimi dělili o výdělek i potraviny, snižovali mzdy a zisky a zvyšovali ceny životních prostředků a bytů, a odměna těmto prvním národům kyne

²⁰⁾ Tak Wicksell na str. 53—56 uved. spisu i v jeho předmluvě k německému vydání str. IX. tamt. a již před několika lety v příspěvku k oficielnímu švédskému vyšetřování otázky vystěhovalecké.

²¹⁾ V předmluvě str. X. Přijetí, jakého se zpočátku dostávalo hlasatelům nauk novomalthusských, nebylo prý zpočátku něžné. H. Kirchmann, přítel Rodbertusův, jemuž tento adresoval své »Soziale Briefe«, byl v polou let 1860. svého vysokého soudcovského úřadu zbaven bez pense, protože konal před berlínskými dělníky přednášku, novomalthussky zbarvenou; ještě později bylo Angličanu Bradlaughovi v podstatě prý pro jeho novomalthusské názory odpíráno dlouho místo a hlas v parlamentě, ba jednou byl dokonce z parlamentní budovy vyhozen, nehledě k množství jiných pronásledování soukromých i veřejných. Nyní ovšem je větší svoboda i snášelivost i v tomto směru (sr. Ad. Wagner v Německu, v Holandsku N. G. Pierson, v Dánsku filosof Höffding, ve Švédsku citovaná kniha Wicksellova podává dokonce obsah jeho dosud švédsky tištěných přednášek universitních) — vždyť také »toliko jediné jest muže vědy nehodno — zatajovati nebo zastíratí pravdu« (Wicksell, str. 5 na uv. m.). Je-li však pravda právě v novomalthusianismu?

teprv, až i u pozdějších uplatní se též neúprosný postup klesání populačního přírostu k žádoucímu optimu, zadržovanému opět i u nich přívalem lidských přebytků z národů ještě opozdějších. To byl osud, jež Němci nedávno ještě slibovali Francii a jehož se nejnověji sami obávají od Ruska. Národohospodář francouzský Foville psal r. 1909: jsou-li optimisté tak naivní, aby si namlouvali, že dvacáté století bude onou érou všeobecného bratrství, o jakém snil abbé de Saint-Pierre, měli by alespoň pochopiti, že invase mohou nebýti krvavé, ale že jsou neodvratné tam, kde prosté hranice politické oddělují národy životem překypující od země, z které život prchá. Bohatství této země znamená potom pro ni jen tím větší nebezpečí. Co by zbylo z toho, co nám je vlastí, když by se na březích Seiny, Loiry, Rhône a Garonny spojily ony legie Belgů, Germánů, Italů, Španělů, které dnes již, jakoby endosmosou, pronikají přes hranice našeho území.²²⁾ A toto doznání kvituje Oldenberg²³⁾ slovy: »toto sousední nezalidňované území může jednou připadnouti v dědictví nám — zůstaneme-li populačně silni — tou měrou, jak se naplňovati bude osud obyvatelstva francouzského.« A r. 1912 psal prof. Mortara v svém spise o porodovém úbytku v Itálii, že »půl století opozdění v porodovém úbytku může snad národu zajistiti panství světové.«

S druhé strany Wolf, Oldenberg, Ballod, Sombart a j. již před válkou a tím hojněji nyní upozorňují na populační kalamitu, která Německu hrozí rostoucí měrou od Ruska. Jenom evropské Rusko mělo v roce 1800 o 14·5 mil. obyvatelů více nežli Německo, v r. 1850 jen o 24·6 mil., v roce 1910 však již o 69 mil. více a ke 140 mil. evropského obyvatelstva přistupovalo v roce 1910 ještě 32 mil. asijského obyvatelstva, takže předskok Ruska oproti Německu ve 110 letech stoupl o neméně než 85 mil. na okrouhle 100 mil. lidí, a tento předskok bude se nadlouho ještě každým rokem zvětšovati, takže jej na polovici 20. stol. lze nejskromněji odhadnouti na 150 mil. Ruský porodový přebytek, ročně dobrého 3½ milionu (na 8 mil. porodů v roce 1914 asi 4·4 mil. úmrtí), je čtyřikrát větší německého (r. 1913 834 000 osob), — a to platí již pro dnešek, což teprv pro zítřek! Je pravděpodobno, že v době, kdy Německo na své ploše nebude míti ještě asi 100, ba snad ani ne 80 mil., bude počet ruského obyvatelstva činiti mezi 300 a 400 mil. — Ballod mluvil o 400 milionech již v 50 letech ode dneška. Jeť Rusko stále ještě »prázdné«, úmrtnost Ruska pozoruhodně klesá, zatím co klesání porodnosti se ohlašuje teprv zcela nepatrně,²⁴⁾ zkrátka, Evropa se porušuje a poslovaňuje, byť i pře-

²²⁾ Le dépeuplement de la France, Enquête de la Revue hebdomadaire, Paris 1909, str. 8. Ve Francii přes její hospodářskou stagnaci v mezidobí dvou posledních sčítání 1906 a 1911 činil pětiletý porodový přebytek jen 102.000, stěhovací však 248.000 duší.

²³⁾ Oldenberg, Die slavische Gefahr v »Das neue Deutschland« str. 178.

²⁴⁾ Prof. Wolf v berlínském »Tagu« cit. dle Arb. Ztg. 21. července 1916.

devším na účet Románů, nikoliv Germánů,²⁵⁾ a předem plodností východních pravoslavných Slovanů a Poláků, nikoliv arci Čechů a Slovenců, a při tom i opozdilost východoslovanského, zejm. ruského obyvatelstva, která každého jedince činí méněcenným, rok od roku se zmenšuje — počet analfabetů v ruském vojště klesl v l. 1903—1911 s 60·4% na 10·7% — a kdo prý soudil z Ruska za japonské války na Rusko z let 1914—16, zažil dost překvapení: Rusko zůstává kolosem, ale již ne »na hliněných nohou,²⁶⁾ jeho nohy nabyly podstatně pevnosti«.

²⁵⁾ Prof. Werner Sombart podává posluchačům svých přednášek o národním hospodářství na universitě berlínské tištěné statistické přehledy o obyvatelstvu důležitých kulturních států evropských a v nich i tabulku, dle níž připadalo z každého 1000 obyvatelů v Evropě

na státy	v letech			státy	v letech		
	1801	1850	1905		1801	1850	1905
V. Britanie a Irsko	93	104	105	Rusko	200	215	285
Francie	158	137	94	balkánské státy	33	60	53
Německo	160	138	145	Italie	100	95	80
Rakousko-Uhersko	114	114	117	Španěly a Portug.	78	71	58
Holandsko	16	12	13	Švýcarsko	10	9	8
Belgie	16	16	17	Švéd., Nor., Dánsko	29	29	25
a úhrnem v Evropě	v l e t e c h						
		1801	1850	1905			
	Germánů	375	369	373			
	Románů	358	321	251			
	Slovanů	268	310	375.			

²⁶⁾ Prof. Wolf. na uv. m. v »Tagu«. Zajímavé údaje o ruských populačních poměrech nalézáme u Oldenberga (Die slavische Gefahr v Das neue Deutschland 1916, str. 173—178): Čítáme-li pro zjednodušení, že z oněch 839.000 německého ročního přírostu rekrutuje se ve válce jeden armádní sbor, dodává Německu porodový přebytek ročně materiál pro jeden armádní sbor, Rusku i po srážce vystěhovalectví pro tři, a při tom má Rusko již dnes 2½násobný počet obyv. co Německo a má ve svých velkých plochách a j. přírodních podmínkách hospodářský předpoklad i pro budoucí rozpětí obyvatelstva. Evropa se porušuje: z každých 10 000 Evropanů bylo dle Sundbärga Rusů 1800: 2078, 1860: 2298, 1900: 2739, 1905: 2787. Vysoká porodnost Ruska vysvětluje se dílem zemědělskou kulturou, dílem slovanským zvykem ranných sňatků, z každého 1000 vdávajících se děvčat bylo ve věku necelých 20 let v Rusku (50 evrop. gubernií) 571, v Německu 93. Přejít k městskému životu i v Rusku podstatně asi zvyšuje věk sňatečnosti žen. Co do četnosti porodů chybí dosud všeliký statistický předpoklad pro domněnku o úbytku plodnosti. Vysoká úmrtnost dětí i dospělých až po hranici stáří na Rusi má zvláštní příčiny; Ballod a j. pokládají i pravoslavné náboženství za velmi škodlivé zdraví: 140 postních dnův přísně zachovávaných do roka, zakazujících na př. požívání mléka právě v době nejnámáhavějších prací hospodářských; u dětí valnou měrou i tím, že ženy musejí namnoze vykonávat nejen sklizeň, nýbrž i orání a setí, zatím co muži odcházejí na výdělek jinam, Novoselskij ukazuje i na venkovský nemrav dávati dětem hned v prvních dnech života vedle prsu i žvýkaný chléb nebo kaši. Také v Rusku však úmrtnost nověji silně klesla, ne sice tak jako v Německu, přece však rychleji nežli číslce porodů, a zákaz kořalky i ulehčení obilního obchodu úmrtnost asi značně ještě sníží. Co do zjišťování porodů, jsou v Rusku hlavním podkladem porodové statistiky matriky církevní — nepočítají se tam tudíž zpravidla nejen děti mrtvě zrozené, nýbrž i děti zemřelé před křtem, děti mrtvě zrozené chybí i ve výkazech úmrtních — skutečný počet živých novorozenců pácí tu tudíž Oldenberg (včetně asi 300.000 nepočítaných porodů) pro rok 1914

Nový řád novinový slíben k novému roku 1917 — zatím však již od 1./10. 1916 zrušeno zasilání periodických cenníků atd. pod novin. známkami s přechodnou dobou do 31./10. 1916 — a to ve styku s tuzemskem, s Uhrami, Bosnou-Hercegovinou (Věstník 79.). Už od nového roku 1917 platí též novoty ve službě novinové ve styku s Uhrami a Bosnou-Hercegovinou (srv. čl. 2. závěr. prot. nových úmluv). (Dokončení.)

Populační problémy.

Dr. Josef Gruber.

II.

Ukázali jsme, že v populačním problému tkví tragický rozpor mezi hledisky vespolek přímo protichůdnými: hlediskem individualistickým, které je zároveň i sociálním, a hlediskem národním. Wolf, Budge, Oldenberg, Mombert, Wingen a j. doznávají, že, co může s hlediska co nejpříznivějšího utváření průměrného živobytí jednotlivců uvnitř národa býti žádoucí, totiž aby obyvatelstvo bylo udržováno v jistých mezích přírostu, je pro národ odsouzením k sebevraždě, a naopak že přelidnění, které by pro lidstvo bylo neštěstím, může pro jednotlivý národ býti zájmem životním. Právě nynější válka osvětlila, co znamená mohutnost obyvatelstva i ve svazku s nerovnocennou kulturou, a že další, snad dokonce rychlejší pokrok porodového úbytku znamená »největší ze všech nebezpečí naší národní existenci ohrožujících«¹⁾ — s národního hlediska obyvatelstvo státu ani nemůže býti dost velikým, hlásá Budge,²⁾ a jen poněkud opatrněji Mombert.³⁾

V čelo svých výkladů Mombert staví větu, že není úvah, jež by se — jsou-li splněny jisté hospodářské předpoklady — mohly s úspěchem uváděti v pole proti co možná silnému vzrůstu obyvatelstva i proti všemožné jeho podpoře, že s ryze národního hle-

vydalo pražské ředitelství a jímž pro první chvíli musili úředníci vzít za vděk — na úkor přesné znalosti řádu samého. Tu třeba v zájmu občanstva klásti největší váhu na přesné zachovávání a tudíž podrobnou znalost předpisů! Ke srovnání mezi dobou minulou a dneškem stačí uvést, že poštovní zákon z 5. listopadu 1837 dodán byl zemským vládám k okamžitému uveřejnění dekretem dv. kanceláře z 12. dubna 1838 (když již asi před tím byl celkem jistě také znám) a že platil »už od 1. července 1838«; při tom měl 36 krátkých §ů. Řád pošty povozné stejným způsobem dodán 18. srpna 1838 a měl platiti od 1. listopadu 1838 (64 §y); řád pošty listovní dne 6. listopadu 1838 a měl platiti od 1. května 1839, »Extrapostordnung« 28. prosince 1838 s platností taktéž od 1. května 1839. Oč nervosnější je naše doba!

¹⁾ Wingen v *Das neue Deutschland* str. 180, podobně tamtéž Wolf str. 158, Oldenberg str. 173, Schlossmann str. 170.

²⁾ *Der Krieg und das Bevölkerungsproblem* v *Krieg und Wirtschaft*, V. sv., str. 439.

³⁾ *Bevölkerungspolitik nach dem Kriege, Nahrungsspielraum und Volkswachstum in Deutschland*, Tubinky 1916, str. 1—3.

diska je takový vzrůst »v nejvyšší míře žádoucím«, a že pro německý národ politická i národní budoucnost závisí na jeho počtu.

Mezi dva příkré kontrasty geografickou polohou sevření — populačně stagnující Francii a populačně se úžasně rozmáhající Rusko — Němci spatřují na západě zoufalý obraz své vlastní populační budoucnosti, dle neřídkých hlasů již mílovými kroky se blížící, zatím co na východě populační kolos, také kvalitně rostoucí, hrozivě napřahuje své vždy ohromnější rámě. Francie chtěla v El-sasku a Lotrinsku zpět dobýti nejen uhelných a rudných pokladů, tvořících jeden z hlavních sloupů průmyslové a vojenskotechnické převahy Německa, nýbrž i reservoár síly národní, elsaskolotrinské ženy měly býti znovu získány jako matky budoucích Francouzů — nepodaří-li se to, osud Francie jest naplněn: bude ještě nějakou dobu v historii hráti úlohu »velmoci honoris causa« — a to prý se strpí pro její velikou minulost, — ale jako národ Francouzové budoucnosti již nemají⁴⁾ — a týž osud kyne Německu, bude-li plození dětí i nadále pokládáno za pouhou soukromou věc rodičů, do jejich libovůle danou, a nikoliv za národní povinnost a nutnost.

Je-li tedy s národního hlediska žádoucí co nejsilnější populace — a to platí pro malé národy stejně jako pro velké, ba ještě více, protože i stejný poměrný vzrůst činí malé národy vždy menšími a velké poměrně vždy většími —, dlužno se ještě tázati, zdali jest a za jakých předpokladů populační přírost žádoucí i s hlediska hospodářského a jaké jsou jeho meze.

Theorie tvrdí, že každé od lidí obývané nebo obyvatelné území má v každé době danou populační kapacitu, t. j. že se na něm uživiti může vždy jen určitý maximální počet obyvatelstva, rozdílný dle národnosti a rozdělení půdy, dle dočasného stavu výrobní techniky i dle směnných styků s jinými zeměmi; ono celkové množství subsistenčních prostředků, které v dané době obyvatelstvem dle výnosnosti domácí (a na dnešním světohospodářském stupni vývoje i cizozemské) půdy, dle jeho nadání i dle kulturního a technického pokroku jím dosaženého a dle hospodářské a společenské jeho organizace přímo či nepřímo získáno býti může, tvoří »potenciální výživné rozpětí« každého teritoria v určité době.⁵⁾

V jakém poměru ocítá se toto výživné rozpětí k obyvatelstvu při vzrůstu tohoto obyvatelstva? Podáme o tom předem vývody Mombertovy.⁶⁾ Celé pojímání populačního problému, jak se pojí k jménu Malthusovu a jak i dnes ještě čítá mnoho stoupenců, je konec konců zbudováno výhradně na problému distribučním a naplněno ideami sociálněpolitickými, t. j. v podstatě tím, jaký vliv projevuje četnost obyvatelstva na jeho úroveň životní. Tu pak

⁴⁾ Prof. Dr. Arthur Schlossmann »Neue Grundlagen der Bevölkerungs-politik« v Das neue Deutschland, str. 170.

⁵⁾ Budge v Krieg und Wirtschaft str. 440.

⁶⁾ Bevölkerungspolitik nach dem Kriege str. 2. a násl.

ovšem, ryze individuálně, se stanoviska určité rodiny, působí omezení počtu dětí příznivě na její sociální postavení a celou míru životní (a v tom také dlužno spatřovati jeden z hlavních motivů novodobého úbytku porodů). Avšak na otázku dlužno hleděti s vyššího hlediska, v souvislosti s celým hospodářstvím národním. Obraz sociálního významu přírostu obyvatelstva vypadá potom takto: Pokud se podaří umístiti přebytek obyvatelstva v takových výrobních odvětvích, kde se výroba statků děje dle zákona o stoupajícím výnosu, tedy tento přírůstek obyvatelstva zvýší národní důchod silněji, nežli obnáší jeho vlastní přírost, takže pak na každého připadá vyšší kvota průměrného čistého výnosu národní produkce — také v zemědělství může dle okolností a přechodně větší vynaložení kapitálu a práce míti v zápětí stoupající výnosy a tedy poměrně klesající náklady, kdežto v průmyslu může býti naopak — výživné rozpětí, t. j. (ve smyslu jen poněkud odchylném od Budgeova) poměr domácího počtu obyvatelstva k velikosti národní produkce (která vlastně nakonec, přímo či nepřímo, poskytuje předpokladů pro určitou výši výživy celého národa) dotyčné země tedy stouplo a vzrůst obyvatelstva tedy působil sociálně příznivě, tak že lze mluvit o hospodářském vzestupu. Naopak kdyby pracovní výkony tohoto přírostu národa poskytovaly jen poměrně klesajících výnosů, snížil by se tím i podíl každého jednotlivce vůbec na produkci národní, a tím arci zhoršila i úroveň životní. Jde tedy hospodářský i sociálněpolitický význam přírostu obyvatelstva ruku v ruce, a tento přírost může tedy působiti příznivě i nepříznivě. Ani po stránce kvalitní, t. j. co do vlivu přírostku na fyzický a duševní stav národa, není zásadních námitek proti snahám o podporu tohoto vzrůstu, uvážíme-li zejm., že přírost obyvatelstva může působiti prospěšně na celý výběrný proces uvnitř národa, kdežto úbytek plodnosti bývá prohlašován za nanejvýš povážlivý i pro raču a vůbec pro kvalitu obyvatelstva.⁷⁾

Jedinou hranicí je tedy velikost výživného rozpětí, z čehož pro populační politiku plyne, že všeliká žádoucí opatření na podnícení vzrůstu obyvatelstva podporováním ranných sňatků a plodných rodin jsou ranou do vzduchu a zhusta bez ceny, nejsou-li zároveň utvořeny hospodářské předpoklady pro rostoucí obyvatelstvo, t. j. nepracuje-li se soustavně a záměrně na rozšíření výživného rozpětí. »Pouze dobrou vůlí a vlasteneckou láskou nelze dělati žádnou populační politiku«, »populační politika není nic jiného nežli hospodářská politika vůbec, zařízená na cíle populačněpolitické«, jak správně poznávali již merkantilisté.

Při otázce výživného rozpětí neboli populační kapacity země nejde ovšem pouze o to, aby celá výživa národa byla hrazena výhradně tuzemskou výrobou, k tomuto výživnému rozpětí

⁷⁾ Pro biologickou stránku populačního problému upozorňuje zde Mombert a spisovatel Vaertingové »Wie ersetzt Deutschland am schnellsten die Kriegsverluste durch gesunden Nachwuchs?« Mnichov 1916.

v užším smyslu přistupují ještě všeliké zásobovací možnosti z ciziny: má-li země prostředků, aby si bez újmy národního majetku opatřila z ciziny to, čeho domácí půda zploditi již nedovede. A je dále myslitelné, že výživné rozpětí v užším či v širším smyslu dospělo již hranic rozšířitelnosti, takže by se (jako se dříve stávalo) mohlo mluvit o absolutním přelidnění, nebo že technickými a hospodářskými pokroky může býti výživné rozpětí, dosud relativně obmezené, rozšířeno. Konečně, má-li výživné rozpětí poskytnouti obyvatelstvu »potřebné výživy«, nemůže jíti jen o ryze fyziologické potřeby, leč na zcela primitivních stupních kulturních, o ryzí existenční minimum, nýbrž o »existenční minimum sociální«, jehož snížením může (jak je dokladem nynější válka) pak ovšem výživné rozpětí země býti zvětšeno — rozdíl mezi individuálním existenčním minimem a skutečnou životní úrovní jest pak důležitou železnou rezervou národa. I liší takto Mombert výživná rozpětí v objektivním a subjektivním smyslu, t. j. poměr daných výživných prostředků jednak k fyziologicky nutné spotřebě lidí, jednak k potřebě lidí na podkladě určité životní míry, které obyvatelstvo buď již dosáhlo anebo o niž teprve usiluje.

Čím větší díl celkového výživného rozpětí národa připadá na výrobu z vlastní domácí půdy, tím bezpečněji může národ hleděti do budoucnosti. Patří tudíž k nejdůležitějším úkolům populační politiky rozšířiti co možná ono výživné rozpětí v užším smyslu, t. j. hraditi co největší díl tuzemské potřeby tuzemskou výrobou. K tomu lze se blížit novotami technickými i ekonomickými. Po technické stránce spadají sem snad i možný přírůstek zemí, dosud řídké osídlených a poměrně extensivně obdělávaných (tedy nesmělé přiznání se k anexní politice), zkulturnění rašelinišť a j. pustin držebnostní politika a vnitřní kolonisace, zintensivnění produkce i státní regulace pěstění plodin i dobytka, t. j. že by stát v zájmu veškerosti každému majiteli vhodné k tomu usedlosti (půdy) nařídil pěstění jistých plodin (na př. obilí, stromů) nebo chov určitých zvířat (na př. poměrný počet ovcí, vepřů, drůbeže a pod.), vše nikoli »s hlediska rentability pro majitele, nýbrž toliko jakožto veřejné břemeno v zájmu vlasti«. Po ekonomické stránce nelze arci zapomínati, že docílení větší soběstačnosti intenzivnější výrobou podmiňuje přecasto i vyšší náklady výrobní a předpokládá tudíž i přiměřené stoupnutí cen obilních. Také leckteré dosud importované suroviny bylo by lze nahraditi tuzemskými, leckde však jen za tak vysokých výrobních nákladů (pryžl!), že sice vynález představuje skvělý výkon vědecký, je však pro normální doby bez významu hospodářského, dosavadní přívoz potravin a surovin (který do Německa v r. 1913 činil přes 8 miliard M) bude tudíž možno nahraditi měrou poměrně skrovnou. Pro zabezpečení hospodářského života v mimořádných dobách přišlo by tudíž i na »zásobní hospodářství, t. j. nahromadění statků, jichž dostatečná výroba v tuzemsku je nemožna,

jež by se rovněž uložilo jednotlivým hospodářským odvětvím jako veřejné břemeno (kožním a obuvnickým továrnám držení určitých zásob kožních, továrnám na mýdlo a margarín držení zásob olejů a tuků, elektrickým průmyslům zásob mědi, obchodníkům a mlýnům obilním zásob obilí a mouky atd.), avšak s druhé strany za výhod celních a daňových.

Je-li však zcela možno nejrozmanitějšími způsoby zvětšiti výživné rozpětí v užším smyslu, nelze při tom zapomínati též na rozšíření a zabezpečení přívozu z ciziny, neboť »bez ciziny nebudeme se moci nikdy zcela obejítí«. Jest prý i v tom nepopíratelně jakási tragika: z důvodu národního a politického sebezachování usilujeme o co nejsilnější vzrůst národa, čím více toho však dosahujeme, tím stáváme se na cizině opět závislejší co do přívozu potravin a surovin. Zboží odebrané musí se však cizině i zaplatiti, a to celkem opět ve vývozu zboží. Vývoz má však netoliko význam pro zaplacení nezbytných importů, nýbrž tvoří též nové pracovní příležitosti pro přírůstek obyvatelstva, a to tím více, čím větší měrou sestává z tovarů, a především z těch, ve kterých jest obsaženo mnoho práce. Mombert opakuje tu poněkud modernisovaně staré názory merkantilistické a dochází též k některým jejich důsledkům. S tohoto hlediska nebyl nejnovější vývoj německé zahraniční tržby přízniv: vývoz tovarů v celkovém exportu poměrně klesal, zatím co rostl podíl uhlí, obilí a mouky. Předpokladem nových pracovních příležitostí je však i tvoření nových kapitálů: roste-li počet obyvatelstva, musí vznikat též stále nové továrny, dílny, stroje a nástroje, byty atd., a tento nový kapitál může opět vzniknouti zásadně buď zintensivněním hospodářské práce nebo zvýšeným spořením, které musí vycházeti především z vyšších vrstev obyvatelstva. Musíme sice počítati s tím, že nejen počet, nýbrž i životní úroveň obyvatelstva stoupá — snaha povznést se jest důležitou vzpružinou všeho hospodářského pokroku a ve vzrůstu potřeb je mnoho, co bychom vzhledem na kulturu a zdravotnictví nechtěli pohřešovati, zlepšení živobytí působí konečně prospěšně i na pracovní výkony národa — a že tudíž výživné rozpětí musí růsti rychleji nežli zalidnění, avšak proti stavovským zlovykům a přepychové spotřebě je žádoucí zakročovati zdaněním, příkladem shora a pod., »prostěji žiti musí se státi modou, aby zasáhlo vždy širší kruhy obyvatelstva«.

Je-li již podle Momberta nesmírně důležitým úkolem populační politiky podpora tvoření nových kapitálů — bez rozmnožení čistého výtěžku produkce a bez zvýšeného spoření nebude nových surovin, nástrojů, strojů a dílen, továrních budov a dělnických bytů, a bez přírostu těchto kapitálů nebude lze rozšířiti výrobu přiměřeně přírůstku obyvatelstva ani zaměstnati úspěšně lidské pracovní síly v soutěži národů — ztotožňuje Budge⁸⁾ prostě své »potenciální výživné rozpětí« s kapitálem: populační kapacita každé

⁸⁾ Na uv. m. v Krieg und Wirtschaft str. 443.

země závisí předem na velikosti kapitálu, roste při novém tvoření se kapitálu a ubývá jí, jestliže dosavadní kapitál se zmenšuje, k tomuto objektivnímu činiteli přistupuje však arci též činitel povahy více subjektivní: obvyklá životní úroveň velké massy lidu — čím tato je průměrem vyšší, tím nižší je populační kapacita teritoria, ona však může stoupnouti, jestliže následkem silných technických pokroků ve výrobě či dopravě potencionelní výživné rozpětí tak rapidně stoupne, že překoná i značný přírost obyvatelstva, t. j. roste nabídka kapitálu rychleji nežli nabídka práce (v nejširším smyslu).

Z toho plyne, že nynější válka populačně působí nepříznivě, nejen že zmenšuje ztrátami padlých, raněných a nemocných i úbytkem porodů stav a vzrůst obyvatelstva, nýbrž i proto, že ztenčuje populační kapacitu země obrovským ničením kapitálů i překážkami tvoření kapitálů nových, a že i po válce bude tato populační kapacita pravděpodobně daleko menší, nepodaří-li se Němcům při uzavření míru docílit teritoriálních anexí nebo veliké peněžní válečné náhrady.

III.

Trvalý pokles relativní porodové číslce v Německu byl i od povolaných úředních statistiků poznán teprve pozdě a do nedávna převládala tradicionelní malthusovská obava z přelidnění. Ještě počátkem let 1890 proslulý Treitschke ve svých přednáškách o politice na berlínské universitě naproti Francouzům, kteří prý jako rození počtáři vnášejí kupeckou vypočítavost i v poměry života manželského a u kterých proto v jednotlivých krajích obyvatelstva pozitivně ubývá, a to ve velmi značné progresi, liboval si životní názor germánský, jehož způsobem prý není skrblictví a počítání, nýbrž který jako rozený hrdina věří, že se již dovede protlouci životem: německý způsob poměrné četnosti dětí jest odvážnější, mužnější a svobodnější nežli prokletá románská spořivost, jak vystupuje ve Francii. A když by nastávala obava z přelidnění, dlužno prý se domáhati kolonií za příkladem Anglie — také Němci chtějí a mají účastniti se ovládnutí zeměkoule bílou raçou. Všechno klábosení o možném odtrhnutí se kolonií jest pošetilostí, uvážíme-li, co i odtržené kolonie znamenají ještě pro zemi mateřskou, nehledíc ani k možné vnitřní kolonisaci, která by přivodila správnější rozsazení obyvatelstva uvnitř státu.⁹⁾

Již tehdy byl však systém dvojdětský alespoň místy rozšířen, zvláště mezi sedlácem, importován dle jedněch již napoleonskou invasí počátkem 19. stol., dle jiných pak vzniklý dokonce již v 18. stol., když se obyvatelstvo po sedmileté válce silně rozmnožilo, obilí i dobytek málo platily a tedy v poměru k výdělkovým mož-

⁹⁾ Uvedeno pod názvem »Deutsche Volksvermehrung vor fünf und zwanzig Jahren« v Das neue Deutschland 1916, čís. 17—22, str. 215.

nostem nastalo již jakési přelidnění.¹⁰⁾ Vliv francouzského úpadku porodnosti uplatnil se v 19. stol. potud, že dvojdětská soustava nejčastěji zavládala v částech západu a jihu, ke Francii gravitujících, jako v Porýnsku a Hesensku, třeba že již koncem 19. stol. také střední Německo bylo silně infikováno a sporadické případy obmezování počtů a umělého potratu (vyskytly se asi ve všech krajích, zejm. co roku 1871 vraceli se mladí mužové z Francie se zkušenostmi francouzskými. Když asi před čtvrt stoletím evangeličtí pastoři němečtí na konferenci německých spolků mravnostních podnítli konání ankety o mravnostních poměrech německého venkova,¹¹⁾ ukázalo se, že i německému sedlákovi namnoze, a právě v krajích nábožensky probudilých a hospodářsky vzorných »dvojdětská soustava platí za něco, čehož nutnost každý rozumný musí přiznati právě tak jistě, jako se náboženský cit naopak tomu přičí;«¹²⁾ již Bebel v své známé knize o ženě velmi drastickými slovy charakterisuje rozdíl, jež činí sedlák mezi přírůstkem svého

¹⁰⁾ C. Wagner, *Die Sittlichkeit auf dem Lande*, 2. vydání, Lipsko 1896, str. 89.

¹¹⁾ Vznikla tehdy hojná literatura o mravních poměrech německého rolnického venkova, zejm. Dr. šl. Wächter auf Röcknitz v Sasku (majitel rytířského statku a Excellence), *Die geschlechtliche Unsittlichkeit in unseren Landgemeinden* 1889; pastor Gebhardt, *Die bauerliche Glaubens- und Sittenlehre*, 1892 a 1893 (autor byl za ni jmenován doktorem theologie); pastor Wittenberg, *Was kann in sozialer Hinsicht zur Hebung der Sittlichkeit auf dem Lande geschehen?*, Gotinky 1895; na podkladě písemné dotazníkové ankety německými pastory podnícené vydány byly od r. 1896 dva silné svazky knihy *Die geschlechtlich-sittlichen Verhältnisse der evangelischen Landbewohner im Deutschen Reiche*, první o východním a druhý o středním, západním a jižním Německu. Již r. 1873 psal o nepříznivých pohlavněmravnostních poměrech německého venkova saský velkostatkář J. K n a u e r (*Die soziale Frage auf dem Lande*) a později též diakon Wächter ve Valdenburce (*Die soziale Gefahr in Sachsen*, 1887). Pastor C. Wagner v předmluvě ke 2. vydání své citované přednášky zdůrazňuje, že, kdežto katolický, svobodomyšlný a sociálně-demokratický tisk přinesl o jejím prvním vydání obšírné výtahy a uznalé posudky, listy politicko- a církevněkonservativní (evangelické) knížku úplně ignorovaly a střední orgán strany dal autora i jiné pastory s mravnostními poměry evangelického rolnictva německého nespokojené do klatby,

¹²⁾ Pastor Gebhardt z Durynska nenašel prý dosud rolníka, který by se byl ze silného rozmnožení své rodiny radoval jako z nějakého požehnání, zpravidla stydí se manželé, mají-li očekávati šesté či sedmé dítě, často má (právě u velkých sedláků) zůstatí jen při jediném dítěti, také ještě druhé nevidí se nerado jako záloha pro případ úmrtí prvního, avšak již má-li se naroditi třetí, zlobí se staří, nikoliv na syna, nýbrž na snachu — důvodem jsou nejen zvětšené výdaje a námahy, nýbrž i zmenšení podílů dědických (*Bäuerliche Glaubens- und Sittenlehre*, str. 113, cit. u Wagnera str. 93). Aby se zamezilo počtů nebo přivodil potrat, užívá se praktik nejrozmanitějších: na mnohých místech (sděluje C. Wagner, na uv. m. str. 89) pěstují se určité byliny, jichž užívají manželé k přivození potratu, Bebelovi prý byla známa rozkošná krajina jihozápadního Německa, kde v zahradě každého selského statku stojí *Juniperus sabina* jejichž součástí se v jisté přípravě užívá jako prostředku abortativního (str. 105). Také již Wächter (1887) tvrdí, že vypuzování plodu na saském venkově vyskytuje se mnohem častěji, nežli by se myslo.

dobytka a svých dětí, zejména je-li novorozeně děvčetem,¹³⁾ a Schmoller již v roce 1885 ukazoval z populační politiky virtemberské, že, čím větší jest nemovitý majetek rolníka, tím více klesá počet ženatých mužů ve věku 25—30 let a stoupá počet neženatých ve věku 40—50 let.¹⁴⁾

Není dosud historickogeografické statistiky, která by osvětlovala, kdy a kde počal a kudy se bral nepříznivý vývoj porodový, a vůbec je sporno, dlužno-li porodový úbytek počítati již od let 1880 (Budge) či teprv od počátku stol. 20. (Würzburger) — byl dlouho zastírán stoupajícími přebytky porodovými účinkem stálého značného sestupu úmrtnosti. Dle Oldenberga¹⁵⁾ počal znatelně nejpozději v letech 1880., v 20. století byl jen urychlen, plodnost na konci 19. stol. klesala v době rozmnožených sňatků vůbec a zejm. hojných nových manželstev, která dávala očekávati zvýšené číslce plodnosti manželské a dokonce všeobecné, kdežto zrychlený úbytek 20. stol. spadá v dobu ubývajících číslc sňatkových, které by byly již o sobě přivodily pokles porodnosti.

Přes to byl přírůstek Německa až do posledních dob před válkou přímo singulární, asi kolem $1\frac{1}{2}\%$ ročně. Vedle silného úbytku úmrtnosti klesalo totiž současně i vystěhovalectví a léta 1895—1905 vykazovala dokonce přistěhovalecký zisk. Pokud stoupal porodový přebytek i celkový vzrůst obyvatelstva, měly úvahy o srovnatelnosti tohoto vývoje s učením Malthusovým ráz pouze akademický. Avšak již v prvních letech 20. století počal úbytek porodů v Německu klesati křivkou daleko srážnější a rokem 1907 počal klesati i porodový přebytek, t. j. klesání úmrtnosti nebylo již s to, aby paralysovalo úbytek porodů, přirostová kvota německého obyvatelstva počala se oddrobovati. Kdežto v polou 19. stol. kolísal počet porodů v Německu mezi 40 a 35 na každých 1000 obyvatel, od počátku 20. stol. klesla v 12—13 letech porodová číslce s 35 na 27 živých novorozenců na každých 1000 obyv. — sráz porodů byl třikrát tak rychlý jako v předchozích 25 letech, k takovému poklesu, jaký vykazuje Německo za posledních 12 let, potřebovala Francie (která je dnes ovšem na tom ještě hůře) přes 70 let. Německo má dnes již ročně o 560.000 porodů méně, nežli by musilo mít, kdyby bylo podrželo porodovou číslci z roku 1906, to znamená, že by mělo dnes místo 68 okrouhle 71 mil. obyv. Klesla-li číslce úmrtí za posledních 13 let o $4\cdot4\%$, klesla porodnost o $7\cdot7\%$, t. j. o tři čtvrtiny rychleji nežli úmrtnost — klesání úmrtnosti¹⁶⁾ znamená ne odčinění,

¹³⁾ Sr. Die Frau, str. 83. Z francouzského venkova podobné obrázky svým naturalistickým způsobem podává Zola v románě Země — matka (do češtiny přeložil Jos. Pachmayer, 1898).

¹⁴⁾ Jahrbuch für Gesetzgebung und Verwaltung 1885, str. 296—300.

¹⁵⁾ Geburtenrückgang und Aufwuchsziffer v Schmollerově Jahrbuch für Gesetzgebung und Verwaltung 1916, II. seš. str. 241 a násl.

¹⁶⁾ Za posledních 30 let pokles s 26 na 14 na každých 1000 obyv., dnes umírá v Německu ročně okrouhle o 700.000 lidí méně, nežli by umíralo dle úmrtnosti z r. 1880.

nýbrž toliko zpovlovnění nebezpečnosti, národ úbytkem porodů ohrožujícího. Porodový úbytek stal se problémem, přes stále ještě vysokou číslu přírostu obyvatelstva spatřováno v klesající porodnosti i vědeckými kruhy vážné nebezpečnosti pro národní budoucnost Německa, a horkokrevnější hlavy spatřovaly již blížiti se strašidlo populačního úbytku, odlidňování se Německa za odstrašujícím příkladem Francie. A všude pátráno po příčinách tohoto zjevu.

Podobným vývojem začíná se bráti i Rakousko, a zejm. oni jeho národové, kteří silněji prosákli již kulturou západoevropskou.
(Pokračování.)

Německý zákon o vlastenecké službě pomocné.

Karel Váchal.

Zkušenosti z války francouzsko-německé vyvolaly zákony o válečných úkonech jak v Německu (ze dne 13. června 1873) tak i ve Francii (ze dne 3. července 1877). Vedle poskytování předmětů hmotných i nemovitostí jsou obyvatelé říše německé i republiky francouzské povinni k jistým úkonům osobním, jichž vyžaduje zájem vojenský.

Je známo, že o zákon německý opírá se rakouský zákon o válečných úkonech ze dne 26. prosince 1912, č. 236. ř. z. Ten povolává k osobním úkonům všechny práce schopné mužské osoby civilní do dokonání 50. roku (§ 4.); hranice tato byla císařským nařízením z 18. ledna 1916, č. 18. ř. z., posunuta až k dokonání 55. roku.

Způsob pak, kterak může kdo dostati se v dosah působnosti zákona o válečných úkonech, jest dvojitý: buď je dělník nebo zřízenec zaměstnán u podniku dopravního, průmyslového či jiného, který byl jako celek povolán k úkonům válečným (§ 6.), a nesmí jej opustiti; anebo je povolán politickým úřadem prostřednictvím obce (§ 28.) k úkonům pro účely válečné mimo bitevní čáru (§ 4.).

Povinnosti k úkonům válečným jsou zproštěni zejména veřejní úředníci, starostové a duchovní (§ 5.).

Mzdu osob povolaných k válečným úkonům upravuje prováděcí nařízení ze dne 25. července 1914, č. 171. ř. z. Skupina dělníků, povolaných k úkonům jako součást podniku, v němž jsou zaměstnání, dostává smlouvenou mzdu a musí býti mimořádně odměněna za vícepráce; pro dělníky přímo povolané k úkonům válečným jsou stanoveny mzdové sazby v citovaném nařízení přímo.

Jinak neobsahuje rakouský zákon o válečných úkonech ničeho o úkonech osobních.

Těžiště zákona vedle osobních úkonů dopravního personálu bylo hledáno spíše v úkonech věcných. Vláda, chtějíc míti na rychlo za tehdejší hrozivé situace zahraniční (prosinec 1912) něco v ruce, nepřemýšlela příliš mnoho o podrobnostech a neměla také nija-

rudy zlata asi za 23·5 K (při výrobě unikne asi 15% zlata); vý-
těžek ten mohl by již uhraditi výlohy těžebné, jež na 1 tunu rudy
= asi na 1 m² žíly autor odhaduje a rozvrhuje takto: 7·5 K úro-
kování a amortisace, 12—15 K dobývání hornické, 4—4·5 K úprava
a výroba; zásoba rudy nutná k amortisaci vloženého kapitálu ve
lhůtě dvacetileté předpokládá se tu 300.000 t, čili křemenná žíla
asi 20 cm mocná musila by býti odkryta na délku 1400 m a hloubku
300 m; když bychom měli místo jedné žíly několik jich, musila
by jejich úhrnná délka při větších nákladech na těžení též býti
větší. Není pochyby, že ve starých zlatonosných obvodech leckde
by podrobné jich prokutání objevilo žíly, schopné těžby za pod-
mínek uvedených i příznivějších.

Populační problémy.

Dr. Josef Gruber.

(Pokračování.)

Porodovou číslici Rakouska¹⁷⁾ určuje zeměpisné jeho položení
v srdci Evropy: počet porodů je větší nežli v západních a sever-
ních zemích evropských a nižší nežli v zemích východních a již-
ních, číslice tato však rovněž ustavičně klesá. V desetiletí 1891 až
1900 činil státní průměr na každých 1000 obyv. 37·5 porodů,
v průměru let 1901—1905 již jen 35·5 a v roce 1913 dokonce jen
29·8. Ovšem klesá i číslice úmrtnosti, třeba že úmrtnost kojenecká
je stále ještě tak vysoká, že toliko ruskou jest předstihována.
Nicméně dostačuje toto klesání, aby přes úbytek porodnosti udr-
želo číslici porodového přebytku od víc než 10 let přibližně na
stejně výši (11·3 na 1000 obyvatelů)¹⁸⁾ a celkem uprostřed mezi
Francií (1·1) na západě a Ruskem (16·7 bez Finska, Polska a Kav-
kazu) na východě. Arci účinkuje na porodový přebytek rakouský
nepříznivě vystěhovalectví, jímž ztrácí země nejsilnější věkové
třídy, takže v celku Rakousko svým úbytkem porodů se blíží ze-
mím západním, svojí úmrtností a vystěhovalectvím však zemím
jižním a východním.

¹⁷⁾ Sr. k tomu Dr. Wilhelm Hecke, Die Verschiedenheit der deutschen
und der slavischen Volksvermehrung in Österreich, Stuttgart 1916; týž, Volks-
vermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache in den nördlichen Län-
dern Österreichs, Statistische Monatschrift 1914, str. 653—723, a Der Rückgang
der Geburten und Sterbefälle v N. fr. Pr. z 9. ledna 1913; dále Bewegung der
Bevölkerung der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder im Jahre
1910, Vídeň 1912, totéž za rok 1911 a 1912, Vídeň 1913 a 1915.

¹⁸⁾ V r. 1910; roku 1911 klesl arci porodový přebytek na 9·5, protože při
dalším poklesu porodnosti se 32·6 na 31·5 stoupla zároveň úmrtnost z 21·3 na
22·0, již r. 1912 však stoupl porodový přebytek na 10·8 při 31·4 porodech a
20·6 úmrtích — arci byla to nejnižší číslice úmrtnosti, již bylo kdy v Rakousku
dosazeno.

Uvnitř Rakouska — a to právě má pro nás Čechy význam národní — jsou poměry velmi rozmanité a přesunují se v náš neprospěch. V porodové číslci Rakouska je jasně zřetelný, znenáhly přechod od porodového minima Dolních Rakous (bez Vídně 26·17 na 1000 obyv., Vídeň jen 19·28) a Čech (26·34) k východu (Bukovina 39·31) a jihu (Dalmacie 39·59). Pořad zemí nebyl arci vždy stejný, protože porodový pokles neuplatňuje se všude stejnoměrně — je nejsilnější v zemích sudetských, nejslabší v zemích krasových —, následkem menší úmrtnosti je však porodový přebytek nejvyšší v zemích karpatských a nikoliv krasových. Velmi nápadný a přímo na francouzské poměry upomínající je porodový úbytek Čech: ještě v l. 1871—80 činila číslce porodů na 1000 obyv. 38·6, v roce 1912 již jen 26·7 (ve Francii 20·5).¹⁹⁾ K tomu přistupuje i stěhovací ruch, který se jako všude ve světě běře od východu na západ: země sudetské, na porody chudé, jsou pasivní i co do ruchu stěhovaleckého.²⁰⁾ Co do vlivu národnosti na rozmnožování jsou Němci, Čechové i Slovinci na blízkém si stupni, otázka rozmnožování není ani tak otázkou příslušnosti k národnosti jako hlavně otázkou hospodářských poměrů, kulturního stavu a rozvrstvení obyvatelstva dle povolání. *Staré protivy, zemědělské obyvatelstvo s lidským přebytkem v úrodném českém vnitru země, vzímající se průmysl s potřebou dělnictva a tedy s přitahem pracovních sil v horských pohraničních krajinách německých, dávno již v ryzí podobě není.* Je-li úbytek porodů v Čechách vůbec nejsilnější z Rakouska, mají Němci vyšší teď číslce porodů²¹⁾, za to však následkem horších podmínek životních vyšší úmrtnost kojeneckou nežli Čechové, v celku však zůstává poměr v posledních letech stejný, vyhlídky Němců jsou však o to lepší, oč je možno snáze čelit úmrtnosti dětské nežli vědomému obmezování počtů.

¹⁹⁾ Vývoj porodové číslce v českých zemích viz v čl. Boháčové O. N. 1914, str. 68.

²⁰⁾ Čechy ztratily stěhováním osob v období

1857—1869	183.045	1891—1900	121.244
1870—1880	173.115	1901—1910	171.513.
1881—1890	191.378		

²¹⁾ Nejvyšší porodové číslce měly 1910 v Čechách německé okresy Nýdek 37·1, Most 36·9 a Falknov 36·0 a několik jiných okresů v Rudohoří; nejvyšší číslce českých okresů byly již menší (Klatovy 33·4 a Kladno 33·3). Nejnížší porodové číslce měly r. 1910 mimo město Liberec (jen 13·2) německé průmyslové okresy Rumburk 21·0, Jablonec nad Nisou (22·7) a Varnsdorf (23·9) a české okresy Král. Vinohrady (23·1) a Jindřichův Hradec (23·9) — německé pohraniční okresy dodávají tedy horní i dolní hranici porodové číslce, kdežto české okresy stojí blíže středu. Úbytek je však všeobecný: porodová číslce celé země klesla s 34·1 v letech 1900/1 na 28·9 v letech 1909/10 a 28·6 v letech 1911/12 (Hecke v N. f. P. 9. ledna 1913). R. 1911 následovaly s nejvyšší porodností (35·6 až 33·2) pořadem nejprve německé okresy Nýdek, Falknov, Kraslice, Most, Duchcov a Přísečnice a teprve za nimi s 32·7 Roudnice a dále s 32·30 souvislý obvod východočeský Chotěboř, Německý Brod, Ledeč, Humpolec a Pelhřimov a české a smíšené okresy západočeské Sušice, Klatovy, Domažlice, Horšův Týnec a Přeštice, německé Stříbro atd. I co do porodových

Jaké jsou následky tohoto vývoje? Němci činili r. 1910 36% rakouského obyvatelstva a jsou zastoupeni v každé korunní zemi rakouské. Nepřibýlo-li jich tímž poměrem jako celkového obyvatelstva v Rakousku (hlavně následkem nadprůměrného přírostu Poláků, kdežto procentní zastoupení Čechů v Rakousku kleslo, byť i nepatrně, přece však značněji nežli Němců), přece se rozdíl mezi přírostem jejich a celkovým v Rakousku ustavičně zmenšuje — porodový přebytek v německých obvodech Rakouska celkem stoupá, hlavně následkem slovanského přistěhovalectví brzy se odnárodňujícího, kdežto v slovanských obvodech přes pokles porodů odstěhovalectví stále stoupá — a dílem i následkem ranějšího nyní vdávání se nevěst v zemích alpských. Kdežto dříve následkem příznivějších čísel porodových i úmrtních Čechové očekávali značný předskok a Němci byli připraveni na ztrátu, již populační vývoj alespoň druhé polovice 19. stol. ukázal, že číselný poměr obou kmenů v Čechách se v celku nezměnil,²²⁾ a dokonce dnes netřeba prý se Němcům v Čechách obávat trvalého zatlačení. Jednak bývá počet porodů v témže okresu u obou národností stejný, není tedy charakteristickým rysem národním, jednak ochablo od počátku tohoto století přistěhovalectví Čechů do německého území,²³⁾ ba nastal dokonce proud opačný: v německém území následkem mírnějšího již rozvoje průmyslu mizí znenáhla potřeba

přebytků stojí v čele německé okresy rudohorské Falknov o 15·9, Kraslice a Duchcov 15·2 a Most 13·9, teprve po nich následuje česká Roudnice 13·0 (Hecke v Stat. Mon. 1914, str. 666).

Pokud jde v celkové národnostní rozdělení, připadlo na 1000 žen porodu schopných 1910/11

živých novorozenců v okresech	na každých 1000 obyv. činil
ze čtyř pětin českých	117·3
» » » německých	115·6
smíšených s českou většinou	124·0
» » německou »	138·4
v zemském průměru	118·9.

Obecně nápadný pokles porodů od r. 1900 postihl sice i okresy české — »téměř zavedení obou jazykově ryzích skupin v obmezování počtu porodů«, podotýká Hecke (Stat. Mon. na uv. m. str. 667) — kdežto v obou smíšených skupinách je pokles trochu mírnější.

²²⁾ Toliko »v celku«; přesně bylo z každého 1000 státních občanů rakouských při sčítáních v l. 1880 1890 1900 a 1910 v Čechách pořadem

Čechů	627·9	627·87	626·71	631·90
Němců	371·7	371·99	372·67	367·61.

Pro Čechy jako celek přineslo tedy poslední sčítání Němcům zhoršení o $\frac{1}{2}\%$.

²³⁾ I »poslední sčítání lidu prokázalo vždy ještě převážné proudění z českého jazykového území do německého, oslabení však je již patrné«, dí Hecke v Stat. Monatschr. 1914, str. 681. Přebytek přistěhovačů nad vystěhovačů vykazuje ze 40 převahou německých okresů v Čechách 12, z 64 okresů českých jen 14; větší vystěhovalectví však 28 okresů německých a 50 okresů převahou českých (tamtéž str. 664). Oněch 12 českých okresů přitahových v Čechách jsou: Praha se sousedními okresy Kr. Vinohrady, Smíchov, Žižkov, Karlín, Brandýs n. L., pak Mladá Boleslav, o něco východněji Pardubice, Králové Hradec, Náchod a Semily, na západě toliko Plzeň. Všechny přitahové okresy v Čechách kromě Č. Budějovic a Plzně jsou na severu Čech (tamtéž str. 665.).

přítahových sil pracovních, kdežto v českém obvodu oživením průmyslu a zdokonalováním komunikací zesiluje se možnost užití ve vlastním obvodu živly v něm zrozené. Jinými slovy: jazykové pomíšení se poněkud oslabuje a stoupá význam obvodu kmenového u srovnání s územím smíšeným.²⁴⁾ To ještě vysvitne, počítáme-li židy zvlášť, protože těchto v sudetských zemích vždy více ubývá — v Čechách a na Moravě byl v r. 1913 již počet úmrtí židů větší nežli počet porodů, židé tedy (podobně jako v německých městech) vymírají.²⁵⁾

Druhou, neméně stinnou stránkou populačního stavu v Rakousku a v Čechách je přes úbytek porodů stále přeznačná úmrtnost dětská, zvláště kojenecká. Rakousko je po Rusku druhý stát s nejvyšší kojeneckou úmrtností v Evropě,²⁶⁾ a v Rakousku jsou to opět Čechy, které mají nejvyšší úmrtnost kojenců vedle Horních Rakous a — Bukoviny.²⁷⁾ Čechy mají o čtvrtinu větší úmrtnost kojeneckou nežli průměrem celé Německo nebo rakouská Dalmacie, téměř o polovinu větší nežli Srbsko a trojnásob větší nežli Norsko, jsou na stejné úrovni s průměrem Uher se vši hmotnou bídou uherských Rusínů a Slováků a horší nežli průměr Haliče.

V celku »ve vývoji číslce obyvatelstva je příbuznost sousedících národů téže země navzájem těsnější nežli mezi soukmenovci krajin vzdálených«, v rakouské číslce porodové není rozdílu mezi národnostmi, tím méně mezi rasami germánskou a slovanskou, tak jako není pro četná vnitřní stěhování vůbec ryzosti v »rase«, porodové rozdíly podmíněny jsou toliko stavem hospodářským, kulturním a pod., v rozmnožování rakouského obyvatelstva nastává znenáhla jakési vnitřní vyrovnávání, také přistěhovalectví slovanského obyvatelstva do německých obvodů kapitalistickým rozmachem nejdříve zachvácených, kde kolem starých německých měst tvořil se spínající kruh osad českých nebo slovinských, ukazuje se zjevem přechodným tou měrou, jak zasahuje industrialisace i převahou dosud agrární slovanské kraje. Leckteré kusy německých politických programů (i na př. ústavní a správní odloučení Haliče a Dalmacie) byly sdělány a jsou srozumitelné jen se zřetelem k těmto

²⁴⁾ Odstěhovalectví postihuje zejm. severozápadní obvod uhelný.

²⁵⁾ Podobně jest pouze zdánlivou ztrátou úbytek německé obcovací řeči v Haliči tím, že židé udávali za obcovací řeč původně němčinu a později polštinu — tedy národně i tam živel nespolehlivý.

²⁶⁾ V prvním roce věku zemírá z každého 100 novorozenců

v Rusku	27·2	v Rumunsku	19·7	v Německu	17·0
v Uhrách	21·2	v Bulharsku	15·4	ve Švédsku	8·0
v Rakousku	20·5	v Srbsku	14·3	v Norsku	7·0.

²⁷⁾ Pořad rakouských zemí byl co do kojenecké úmrtnosti z každého 100 novorozenců do jednoho roku tento:

Bukovina	22·1	Halič	20·7	Korutany	19·6
Horní Rakousy	22·1	Morava	20·4	Prímoří	19·2
Čechy	21·2	Dolní Rakousy	20·1	Krajina	18·0
Solnohradsko	21·1	Štýrsko	19·9	Dalmacie	16·8
Slezsko	20·8	Tyrolsko	19·7	Vorarlberk	16·4.

obavám Němců před postupujícím odnárodněním jejich území a celkovým klesáním jejich významu a postavení v Rakousku následkem prudkého tempa fysického rozmnožování národů slovanských. Mluva číslic je dík osudnému porodovému úbytku zejm. v českém obyvatelstvu pro ně nyní daleko příznivější — i stejnost porodových číslic českých a německých znamená pro nás nevýhodnost — svých politických programů však hájí dnes, za okolností jim i jinak dočasně příznivějších, tím houževnatěji.²⁸⁾ Oba nejčelnější národy Rakouska však setkávají se zejména v zemích koruny České na stejné šikmé ploše rapidního úbytku porodového, pro nás Čechy však vystěhovalectvím a odnárodněním zostřené.

IV.

Bylo by marno chtít zjev tak složitý, jakým jest úbytek porodů, zvláště manželských, vysvětlovati z příčiny jediné, leda bychom ji označili názvem zahrnujícím celý soubor jevů a podmínek vnějších i vnitřních. Změnily se i vnější podmínky živobytí lidského i vnitřní myšlení a cítění člověka.

Dřívější nepředpojaté rozmnožování se, vlastně plození obyvatelstva bylo atributem jednak naturálního hospodářství venkovského s potravinami skoro výhradně doma těženými i doma spotřebovanými, neprodávanými a tedy necenenými, kde ani suroviny pro šatstvo a obuv ani ubytování nečinily potíží a kde dorůstající potomstvo bylo nepostradatelným živlem dělnickým, jednak atributem hladových průmyslů, domáckých i továrních, kde byly děti od malička zapřahovány k malování hraček, paličkování krajek, předení a pod. Životní nároky a mravy byly prosté a požitky obmezené, a přebytečné potomstvo bylo odklizováno vysokou úmrtností, která i při značné plodnosti udržovala číslci obyvatelstva na nízké úrovni, nehledíc ani k hromadným účinkům častých válek a epidemií, silné náboženské cítění vzpíralo pak se myšlence jiného obmezování počtů leda pohlavní čistotou, která však jest dána jen skrovnému počtu lidí.

Postupně však, země od země, kraj od kraje, venkovské naturální hospodářství zatlačováno bylo peněžním a soběstačnou výrobou výdělkovou; potraviny a suroviny oceňovány v penězích a jejich ceny stoupaly; dopravní prostředky umožňovaly soustřeďování se obyvatelstva v městech, kde vznikala i drahota a tíseň bytů a jejichž všechna technická úprava — vysoké činžáky, úzké dvorky, nebezpečné ulice, nedostatečná hřiště atd. — byla nepříznivá početným rodinám; masám ukázány a přístupnými se staly přechetné požitky dříve neznámé nebo jen hořejším vrstvám dostižné, rozmohla se účast a životu rodinnému přibyla zejména v městech soutěž v životě veřejném, spolkovém a společenském,

²⁸⁾ V Čechách sídlí čtvrtina všech rakouských Němců a dvě třetiny všech Čechů — význam Čech pro řešení vnitropolitických otázek rakouských je i z těchto čísel patrný.

zároveň rostoucí část obyvatelstva odměňována za svoji výdělkovou práci pevnou mzdou peněžní a zobečnělo oceňování nejen všech příjmů, i všech požitků a slastí v penězích. Každý přírůstek rodiny odhadován nyní od svého vstupu a vlastně již před ním a pak téměř nepřetržitě i co do svého vlivu na výdaje rodiny a nutnost odříci se jiných požitků nebo odložiti hospodářské osamostatnění, rozšíření podniku a pod., výchova i hospodářský výcvik a zaopatření potomstva stávalo se vždy nákladnější a nesnadnější, zatím co sociální zákonodárství vždy účinněji zabráňovalo hospodářskému vykořisťování sil dětských zejm. v průmyslu. Snaze předejiti početné rodině prostředky mechanickými nebo chemickými přicházel pak vstříc obrovský rozmach fabrikace i rozprodeje preventivních pomůcek pomocí inserátů, cestujících, drobných obchodníků, holičů a pod., a kde přes to došlo k početí, rozmohlo se vypuzování plodů provozované netoliko porodními pomocnicemi za malý peníz s velkým životním nebezpečím pro těhotnou služku nebo choť malého úředníka, hrozící se čtvrtého či pátého dítěte, nýbrž druhdy též graduovanými lékaři za velké peníze s dokonalejšími technickými pomůckami pro vdanou příslušnici vyšších vrstev, které příliš brzy přicházelo již dítě první nebo druhé. Kdežto dále do konce 19. stol. přibývalo ještě kvoty »dětí lahvo- vých«, počal v tomto století úspěšnou lékařskou propagandou zdravý návrat ke kojení prsem mateřským, čímž rovněž a sice přirozeně obmezováno bylo početí, v jistém rozsahu konečně působilo též, že ubylo úmrtnosti dětské a že se tedy z psychických, fyziologických i hospodářských důvodů i méně dětí rodilo.

K tomu přistoupily i další příčiny: šíření výdělkové činnosti žen mimo domácnost, vylučování početných rodin z bytů nebo dokonce zaměstnání (domovníků, kočích, zahradníků — jak se v »lepších« domech na schodech hledí na těhotnou domovnici!), potíže se služkami, třeba právě z venkova příšlymi a pod.

Tyto okolnosti a pohnutky uplatňovaly se předem a nejprve u tříd hospodářsky a sociálně výše postavených v městech, vytvořilo se znenáhla veřejné mínění, které početnost rodiny i kromě hmotných nevýhod s ní spojených stihalo i posměškem společenským — kdežto ženy dříve se namnoze teprve v těhotenství cítily blaze, nyní »požehnaný stav« se stal krvavou ironií, zdrojem útrpnosti jedněch a pošklebků druhých — a tak masově psychologickým vlivem příkladu tříd vyšších a veřejného mínění zasahovala nákaza pohlavní prevence vrstvy širší a širší.

Tak vedle žen, které by snad rády měly děti, ale nesmějí, nebo které jich mítí nemohou, vzdaluje se těhotenství i třetí kategorie žen, které by dobře mohly i směly, ale nechtějí — velká to kategorie pravých vinníků porodového úpadku, a sice právě v těžko přístupných vrstvách vzdělání a blahobytu nebo přímo bohatství.

Ovšem dlužno se tu vyvarovati dvou omylů. Předně nejsou to vždy jen ženy, které si dětí nepřejí — i ve Francii má prý na soustavě dvou- či jednodětské více viny muž nežli žena, zejm.

žena středních vrstev má prý bohatý cit mateřský, ale právě v těchto vrstvách prý se žena vydatně účastní živnosti svého manžela a jest tím přechasto nucena dáti děcko na venek »en nourrice«, ženě je prý tedy soustava málodětská vnucena zvrácenou tendencí hospodářskou²⁹⁾ — a dále nejsou to vždy jen ryze sobecké, méně ušlechtilé pohnutky, které ženu od těhotenství zdržují. Jako se dříve ve všech zemích a za všech dob druhdy právě nejlepší mužové i ženy odlučovali z náboženských příčin navzájem od stolu i lože, tak i dnes duševně význačné ženy, spisovatelky, skutečné umělkyně-herečky a pod. jeví sklonnost k volnému manželství, kde muž rovněž ani nebývá intimním společníkem ženy, nýbrž je toliko finanční a společenská záštita a opora, nebo pouhé folio nebo jméno či větší lesk pro ženu.

Moderní porodový úbytek jest dále jevem převážně života manželského, života velkoměstského a života vyšších vrstev společenských. Je to právě normální manželství, které si nejdůkladněji osvojilo prostředky obmezovací,³⁰⁾ jsou to velkoměsta, která »ukazují větrnou korouhvičku vývojové tendence« v populační otázce, jak praví Oldenberg,³¹⁾ a jsou to převahou vyšší třídy, jež činíce se vědomě neplodnými poměrně k nižším, »dopouštějí se osudného omylu, že nechávají ostatnímu lidstvu udržovati plémě«, jak krásně řekl před čtvrtstoletím Haycraft,³²⁾ na úkor fysického i duševního pokroku lidstva.

²⁹⁾ Nostradamus, Franzosen wie sie sind, Freiburg 1916.

³⁰⁾ Spisovatel tak křesťanskokonservativní jako Ad. Grabowsky praví přímo (na uv. m. str. 167): »Ba, lze říci, že se obmezování plodnosti v žádné formě pohlavního styku neprovádí tak velice jako v normálním manželství. Prostitutky neoploďňují dle zkušenosti ani tehdy příliš často, když se nechraňují. U ryzí lásky, i také u forem, na peněžním zájmu založených, jako u t. zv. »poměrů«, zapomíná se v extasi, nedbalosti nebo nezkušenosti velmi často na prostředky antikoncepční, nebo se použije neúčinných«. Manželství upadlo však nejostřeji pod moderní racionalismus, ne snad jen v kulturních velkoměstech, nýbrž i na př. u jihoruských proletářů. V manželství je víc času a možností přizpůsobení, extase, — zejm. v pozdějších letech — hraje praskrovnou úlohu, vládne zvyk. Odtud rozlišování »dětí lásky« od dětí manželských má jemný kořen psychologický. Ovšem nejsou všechny děti nemanželské dětmi lásky. Avšak manželství, která předem se hrozí svých důsledků a vylučují je, jsou zcela v blízkosti prostituce, pohlavní styk není leč pouhé ukojení pudu, požitek hraničící na zvířecost, snad ani to ne, spíše jen věc zvyku.

³¹⁾ Na uv. m. v Schmollerově Jahrbuchu 1916, I. str. 249. Pro přecetná velkoměsta bylo již dávno prokázáno, že by jejich obyvatelstvo — kdyby potrvávala dnešní jejich plodnost a úmrtnost bez přistěhovalectví — konečně již nevzrůstalo; dříve tkvěla však příčina spíše ve vysoké poměrné úmrtnosti, dnes v přenízké porodnosti. Dle Balloda by byla 33 pruská velkoměsta v l. 1906/10 dospěla ku theoretické stagnaci. Také ve Francii je porodový úbytek převahou městským (Oldenberg tamt. str. 295/6.)

³²⁾ Přírodní výběr (1894), český překl. v Praze 1900, VII. kapit. »Neplodnost schopných« str. 108 a násl. a str. 132. Kdežto ve světě zvířat ony vlastnosti, které určují zdar individua v životním zápase, vštěpují se potomstvu, obratnost má za následek život a plození a neobratnost přináší smrt a neplodnost, mezi lidmi v naší moderní soustavě jsou schopní a šťastní odměňováni slávou a bohatstvím, ale jsou poměrně neplodní, kdežto muž, na kterého společnost ráda hledí s patra, přispívá velkým procentem k příštímému plemeni.

Populační theoretikové novější jsou tedy shodni v tom, že příčinu porodového úbytku moderního dlužno shledávati především v nedostatku »vůle k dětem«, vůči němuž mají jen podřadný význam příčiny, jež plodící schopnost zmenšují a jichž dotvrzením jest arci veliký počet manželství bezdětných a jednodětných. Co do nepříznivých účinků alkoholismu, ukazuje se pro Německo, že silný pokles porodů v 20. stol. spadá naopak právě v dobu značně snížené spotřeby alkoholu na 1 obyvatele, a stejně lze tvrditi i o jiných zemích západoevropské kultury.

Také číslce o neplodnosti pohlavními nemocemi zaviněné jsou asi přepjaty,³³⁾ — a lékaři tvrdí, že právě od r. 1900, kdy počal příkrý sráz porodů, i pohlavních nemocí v Německu ubylo³⁴⁾ — i při střízlivém odhadu lze však získ číslce porodů, kdyby pohlavní nemoci úplně vymizely, páčiti pro Německo na 200.000 ročně.³⁵⁾ Na štěstí jsou dnes prostředky, zejm. chemické, které před nákazou chrání, aniž zabraňují početí, a jež tedy co nejvíce šířiti patří k nejdůležitějším hygienickým úkolům doby.³⁶⁾

Jistý podíl, kvantitativně nezjistitelný, spadá i na vrub snížené schopnosti těhotných žen, čemuž nasvědčuje častější potřeba porodních operací a bohužel dosud neřídká úmrtí šestinedělek (v Německu zmírá 5—6000 žen ročně horečkou omladnic) — avšak první z uvedených momentů spadá částečně na vrub zdokonalené techniky, která přímo láká k použití, druhý na neuspokojivou dosud organizaci pomoci porodní.³⁷⁾ Jiné theorie o poškozujícím vlivu vydatné výživy nebo nervového napětí na plodnost (sr. O. N. 1910, str. 143) mají dnes již skoro jen význam historický.

Příčiny na »vůli k dětem« neprospěšně účinkující jsou pak

Bylo prý by nesnadno představiť si nějaký plán nepříznivější budoucnosti plemene nežli jest bráti z něho neustále lidí se vrozenou schopností, nechati nejlepší občany zanedbávati pro jmění a slávu své povinnosti k plemeni: býti rodiči mnoha dětí (tamt. str. 109).

³³⁾ Dle Prinzinga poškozují jenom kapavka roční porodovou číslci Německa asi o 200.000 dětí, dilem že sníží nebo zničí plodnost muže, dilem že způsobí naprostou neschopnost k porodu nebo t. zv. jednodětskou sterilnost (zánětem vaječníku a dělohy) u žen; je-li v Německu asi 11% manželství neplodných, připadá prý z toho polovice výhradně na tuto nemoc. — Příjice vede v rodinách syfilitických buď k přetržení těhotenství, k potratům nebo předčasným a mrtvým porodům, nebo k porodům lidí dříve či později umírajících nebo chřadnoucích (přečasto jest u dětí na »slabost« hynoucích pravou příčinou syfilis, při více než 50% těhotenství v takovýchto rodinách). Ještě mnohem více nežli manželská trpí následky pohlavních nemocí pravděpodobně asi plodnost nemanželská. (Prof. Dr. Adolf Neisser, *Geschlechtskrankheiten und Bevölkerungspolitik* v *Das neue Deutschland*, str. 190—193.)

³⁴⁾ Krohne v prus. sněmu 25. února 1915.

³⁵⁾ Wolf v *Das neue Deutschland*, str. 161.

³⁶⁾ Wolf tamtéž str. 161, Neisser str. 191.

³⁷⁾ Nehledíc k postupně odstraňovaným nedostatkům babického vzdělání jest největší závadou naprostá neupravenost jejich sociálního i hmotného postavení; kdežto v městech, zejm. velkých, bývá jich do té míry nadbytek, že nedostatek zákonného výdělků svádí je namnoze k nedovoleným operacím, jsou na venkově, zejm. v pohoří, celé farní osady bez pomocnic, takže pak k pomoci sloužívá nejstarší žena ze vsi.

badateli seskupovány v různé theorie: zámožnostní, inteligenční, urbanisační a pod., a nejhustěji nyní podle Wolfa v theorii t. zv. racionalisační,³⁸⁾ při čemž »racionalismus« jest společným jmenovatelem pro všechny duchovní a duševní potence, porodový úbytek způsobující.³⁹⁾

Wolfova racionalistická theorie o úbytku porodů, obracejíc se proti výkladu tohoto úbytku pouhým stoupáním hmotného blahobytu, vykládá jako charakteristickou známku naší doby, že staví plození dětí v podstatě na basi ryze rozumové úvahy, pro tuto rozumovou úvahu prý stačí jako rozhodující činitel odvrácení se od tradice — »Bruch mit der Tradition« — a vykládá vznik tohoto odvratu z rozličných momentů, především z emancipace od tradicionálních hodnot politických a náboženských.⁴⁰⁾ »Politická a náboženská emancipace jako následek politických a náboženských převratů nebo pokračujícího celo-, především však polo- a pseudovzdělání, politický tlak a protitlak, resignace, negace života (starověk) mohou býti zdroji porodového úbytku právě tak jako úvahy prostředkované blahobytem, a účinkují dle okolností mnohem mohutněji nežli tyto. Při zcela stejném blahobytu a rozdílném horizontu, rozdílné náboženské příslušnosti, rozdílné nábožnosti, ale i rozdílném politickém vyznání víry jsou porodové číslice zcela rozdílné.«⁴¹⁾

Činitelé, kteří způsobili tento odvrát od tradice, byli činní především ve Francii a zde násilněji i časněji nežli v kterékoliv jiné zemi světa. »Francie byla dříve atheistická nežli jiné země, nikde neslavila ani blasfemie, především t. zv. intelligence, potom velké části městského obyvatelstva takové orgie jako ve Francii. Žádná země nebyla též politickými převraty tak otrásána jako Francie.«

Geografická blízkost Francie a dalekosáhlé jazykové a literární společenství Francie s Belgií, závislost duševního života belgického na Francii vysvětlují silný porodový úbytek i v Belgii přes její poměrně nízké mzdy a tedy neveliký blahobyť mas a přes nevysoké vzdělání školní (10% analfabetů dospívajícího pokolení a polovina starších pokolení), a podobně i ve Švýcarsku, které stojí co do porodové frekvence ze všech evropských zemí Francii nejbližší a kde jako výchovný prostředek k racionalismu působilo i vysoké školní vzdělání (podobně v zemích skandinávských, kde číslice porodová je rovněž velmi nízká) a demokracie, značící spoluprádu a tudíž i sebeovládání individuí.

³⁸⁾ Wolf, Der Geburtenrückgang, Die Rationalisierung des Geschlechtslebens, Jena 1912.

³⁹⁾ Wolf v Zeitschr. für Sozialwissenschaft 1916, str. 697.

⁴⁰⁾ Proti Wingenovi, který jádro Wolfovy theorie spatruje v elementárním školním vzdělání, Wolf podotýká, že znalost čtení a psaní je sice rovněž spoluúčastnou, že však tak podstatným jako fakt, že někdo umí čísti, jest nejméně také to, co se komu dostane ke čtení, k vidění nebo k poslechu. Racionalisační theorie není a nechce býti teorií edukační, odvrát od tradice a výchova člověka k modernismu nejsou způsobovány v prvé řadě školou, nýbrž zcela jinými činiteli (na uv. m. str. 688).

⁴¹⁾ Wolf na uv. m. str. 697.

Racionalism byl pak ohromně zesílen kapitalismem — období techniky stupňovalo mocně i techniku antikoncepční a jako všude jinde statek vyvolává potřebu, i v tomto směru vynalezení a přístupnost nových prostředků úkojných byly mohutnou pakou k jich rozšířenému upotřebování.

Uvádí-li se proti racionalistické theorii fakt, že lépe placené dělnictvo mívá méně dětí nežli hůře placené, vykládá Wolf, že »rozličné mzdy samy zakládají se docela právě tak na rozličnostech dovednosti, na rozdílné duševní schopnosti, jako rozdílné chování se v otázce porodové, že rozdílnost číslce porodů nikterak nemá příčinu v rozdílném blahobytu, nýbrž spíše že rozdílný blahobyť i rozdílné chování k otázce počtu dětí prýští zcela ze stejného zdroje«. ⁴²⁾

Ani souvislost přírostu úsporných vkladů a úbytku porodů není dokladem theorie blahobytné: vždyť stoupání úspor může býti ne příčinou, nýbrž notoricky následkem malého počtu porodů.

Kdyby blahobyť rozhodoval o vývoji, proč tedy majetné kruhy v středověku obmezování porodů dle všech dosavadních svědectví neznaly nebo neprováděly, proč teprve majetné kruhy pozdního novověku a především v jedné zemi, v předrevoluční Francii, proč ne současně jinde, v Anglii, Holandsku atd., kde vrstvení blahobytu bylo podobné, ba snad větší nežli ve Francii?

Theorie blahobytní tudíž dle Wolfa k vysvětlení úbytku porodového o sobě nestačí, »stejný a silnější účinek mají momenty, které nemají s blahobytem to nejmenší co činiti«, ale ovšem je blahobyť příspěvkem k vysvětlení tohoto úbytku. ⁴³⁾ Stále se uvádí, že porodový úbytek u majetných tříd počal, a že tím převaha blahobytné theorie jest prokázána; stále však ještě chybí důkaz, že u nich počal, protože byly majetné! ⁴⁴⁾ Podle Wolfa výklad úbytku porodové číslce ze stoupajícího blahobytu nedovedl v poslední době získati nových přátel. ⁴⁵⁾ Proti blahobytné theorii svědčí nejen, že Francie co do svého lidového blahobytu naprosto nebyla před jinými zeměmi a že Belgie měla před válkou dělnické mzdy nižší nežli Německo, nýbrž zejm. také, že nízkou porodností se vyznačuje úřednictvo, v němž poměry životní jsou vždycky těsné, kde »o blahobytu lze nahoře mluvit právě tak málo jako dole, a dle míry nároků měřeno nahoře snad dokonce méně nežli dole«. ⁴⁶⁾

⁴²⁾ Na uv. m. str. 693.

⁴³⁾ Wolf na uv. m. str. 694—697.

⁴⁴⁾ Tamtéž str. 697.

⁴⁵⁾ Wolf v článku »Die Erklärung des Geburtenrückganges durch die Wohlstandstheorie« v Zeitschr. f. Sozialw., listopad 1916, str. 687 a násl., polemice to proti spisu Wingenovu, uvádí pro toto své tvrzení nejnovější projevy Oldenbergův, Hesseův, Budgetův, Lemanczykův.

⁴⁶⁾ Wolf na uv. m. str. 692. Ostatně lze menší porodnost právě u vyššího úřednictva dle racionalistické theorie vyložití tím, že vyšší (a střední) úředníci duševně stojí více »na vlastních nohou« nežli nižší a že ostatně i dětská úmrtnost jest u nich nepochybně podstatně nižší (str. 691).

Ovšem i sama theorie racionalisační ob stojí toliko, zahrnujeme-li v ni i všechny momenty ostatní, zámožnost a vzdělání, poměšťování se obyvatelstva i peněžní hospodářství, výdělková zaměstnání žen i konkurenci jiných požitků a pod. Jinak platilo by slovo Gideovo, že žádný výklad plně neuspokojuje a že by bylo potřebí nového Malthusa, aby otevřeny byly nové cesty vědě demografické.⁴⁷⁾

Snadnější vysvětlení mají theoretikové výživného rozpětí⁴⁸⁾. Je-li pro měnu obyvatelstva rozhodujícím utváření se populační kapacity, t. j. přírostu kapitálového, byl populační obrat v Německu od počátku stol. 20. a zejm. od r. 1907 vyvolán jen a jen poměry hospodářskými a vlastně především změnou v politice obchodní: v l. 1895—1906 přibývalo následkem pokroků techniky výrobní a dopravní i usnadněného přístupu plodin půd zámořských obchodními smlouvami Capriviovskými »naturálního kapitálu« daleko i nad vzrůstem obyvatelstva, nastal hospodářský rozmach, jakého Německo dosud nepoznalo, úroková míra byla (s výjimkou nejvyššího napětí konjunktury v letech 1899/1900) poměrně nízká. Avšak v roce 1906 vstoupil v platnost nový celní tarif Bülowův, který přivodil značné zdražení potravin a surovin, a současně zhoršovaly se i přirozené předpoklady hojného zásobování produkty zemědělskými zejm. populačním vzrůstem Unie, nejdůležitější textilní surovina, bavlna, vůči hledě se zdražovala, za celními zdmi rozkvétaly vždy hojněji kartely a syndikáty, které značně zdražovaly opět suroviny a polotovary tuzemské, živobytí velikých mas se zhoršilo a stejně i poměr kapitálového přírostu ke přírostu obyvatelstva.

Jestliže racionalismus mas, necht již jako účinek rostoucího důchodu — přírůstek blahobytu stal se v posledních předválečných letech v Německu arci již dost pochybným — necht jako základní nálada primérně působící, skutečně měl vliv na vůli ke plození a rození dětí, byl právě tímto hospodářským vývojem nutně posilován a tendence k úbytku porodů uplatňovala se zřetelně i ve vrstvách, racionalisaci méně přístupných, jako u katolíků a venkovského obyvatelstva.⁴⁹⁾

O novém poštovním a telefonním řádě.

Dr. Josef Farský.

(Dokončení.)

II. Zároveň s řádem poštovním vydán nař. min. obchodu z 23./9. 1916 č. 322 ř. z. nový řád telefonní s novými telefonními poplatky s platností od 1. ledna 1917 na místě dosavadního telefonního řádu ze 24./7. 1910 čís. 134 ř. z., platného od 1./1. 1911. Jak

⁴⁷⁾ Gide-Rist na uv. m. str. 202—3.

⁴⁸⁾ Sr. Budge na uv. m. str. 452 a násl.

⁴⁹⁾ Budge str. 454.

stejně vydatný zdroj příjmů, jako v rozličných průmyslech domácích, v povoznictví a jiných »handlech«, které do selské domácnosti přinášejí hotový peníz snáze, než sebe úrodnější půda nižin, válkou mnohem hůře postižená a při obdělávání žádající větších nákladů. Hojný les, zdroj staviva i píce, chybí prý rovinám rovněž, a proto komise revisitační, oceňující tyto i jiné důvody, upravila vskutku novou kalkulaci osedlosti tak, že v rozvržení jednotek berních zbožím ležícím v »kraji« se dostalo úlevy znamenité. Dnes lze stěží uvěřiti, že následkem toho opravdu třebas v Polabí leckde bylo počítáno teprve 200 korců půdy za celého osedlého, kdežto v chladném podhoří stejné břemeno daňové měl nésti pouhý čtvrtláník, rovněž za celého osedlého počítaný, který neměl orné půdy nad dvanácte korců.

Takovým odhadem, obecnými zásadami jen velmi kuse určeným, dospěla komise zemská roku 1656 k souhrnnému číslu 78.500 osedlých v celém království — ovšem bez Chebska — z nichž pak největší část připadala na veliká zboží panstva a vysokého duchovenstva, sotva 10% na drobné rytířstvo a asi 13% na města královská. Kontribuce na rok 1657 vypsána činila něco přes 8 zlatých na celého osedlého a dominia byla tedy zavázána zaplatiti kvotu tu tolikrát, kolik osedlých jim bylo zemskou kalkulací přisouzeno, při čemž ovšem podrobná repartice obnosu toho na poddané podle jejich skutečného majetku a schopnosti v rámci jednoho každého panství byla věcí vrchnosti samé.

(Pokračování.)

Populační problémy.

Dr. Josef Gruber.

V.

K nejzajímavějším problémům patří otázka o souvislosti novodobé racionalisace v pohlavním životě s náboženstvím a nábožností.

Brentano odmítá názor, že by porodový úbytek souvisel s náboženstvím (nebo rasou) — proč by se byl jinak objevil poprvé právě ve Francii, kde massa obyvatelstva alespoň až do let 1870. nesporně sestávala z věřících katolíků? Také u židů je porodnost místně velmi rozdílná.⁵⁰⁾

Proti tomu Wolf⁵¹⁾ tvrdí, že pozorujeme »u řeckopravoslavné víry nekritické poddávání se tradici, u katolicismu vědomé její uznávání, u protestantismu její kritiku, u ateismu její zavržení«, dovolává se »zajímavých šetření Paul Leroy-Beaulieových o souvislosti nízké porodové číslíce ve Francii se zatlačováním konfesijní školy laickou«, jichž výsledkem byla absolutní shoda v šíření laické školy a nejsilnějšího zamezování porodů, staví »hy-

⁵⁰⁾ Die Malthussche Lehre und die Bevölkerungsbewegung der letzten Dèzennien, str. 598.

⁵¹⁾ Geburtenrückgang str. 91.

percivilisovanou a atheistickou⁵²⁾ Francii, »heretickou republiku«, kde již Voltaire v neposlední řadě přispěl k tomu, že země stala se dříve než kterákoliv jiná zemí ateismu širokých a rostoucích kruhů, čímž se v neposlední řadě vysvětluje ranné početí porodového úbytku právě v této zemi, v protivu k ruskému pravoslavnému kolosu, a i pro Německo upozorňuje, že »okresy nejvyšší porodnosti jsou okresy nábožného katolického obyvatelstva, okresy skrovnější porodnosti zároveň okresy protestantského obyvatelstva a okres nejskrovnější porodnosti okresem silně atheistického zbarvení a tvrzí sociální demokracie«. ⁵³⁾

Protestantský zdravotní rada Bornträger prohlašuje⁵⁴⁾ »celé moderní hnutí obmezování porodů« konec konců za »následek vždy více se roztahující irreligiosity... a s tím ruku v ruce jdoucího zplošťování morálky, přírůstku materiálního smýšlení a duševního zpuštění«, a ještě silnějšími tóny ozval se k porodovým úbytkům pastýřský list německých biskupů dne 20. srpna 1913 ve Fuldě shromážděných, při jehož přípravě dle výslovného tvrzení svého spolupůsobil prof. Dr. Wolf svými poradami s tehdejší knížetem-biskupem vratislavským Koppem, vůdčím tehdy kardinálem římské církve v Německu.⁵⁵⁾ Wolf sestavil dokonce tabulku sestupné porodnosti dle konfesí: řeckopравoslavné, katolické s uznanou církevností mass, převahou protestantské a ryze protestantské a národ vyslovené necírkevnosti (Francie)⁵⁶⁾ a podobně pro jednotlivé země říše německé a pro jednotlivé provincie v Prusku.

Wolf praví přímo, že »za populační přírost děkuje Německo, zejm. západní, dnes v podstatě obyvatelstvu katolickému«, ⁵⁷⁾ dle Knocha⁵⁸⁾ činila průměrná porodová čísllice na 1000 obyvatelů v roce 1909

v protestant. zemích		v katolickém		v protest. městech		v katolickém	
Východ. Prusích	32·7	Dolnobavorsku	38·4	Lipsku	26·5	Kolíně	32·1
Pomořanech	31·3	Horní Falci	39·2	Hanoveru	23·2	Düsseldorfu	29·3
				Darmštatě	22·8	Mohuči	28·2

⁵²⁾ Die Volkswirtschaft der Gegenwart und Zukunft str. 194 a 195.

⁵³⁾ Zeitschr. f. Soz.-wiss. 1916 str. 694.

⁵⁴⁾ J. Bornträger, Der Geburtenrückgang in Deutschland, seine Bewertung und Bekämpfung, Würzburg 1913, str. 192.

⁵⁵⁾ Wolf v Das neue Deutschland, str. 162.

⁵⁶⁾ Na 1000 obyv. připadalo dle něho v r. 1905 nebo následujících až do roku 1910 porodů u národů vyznání

pravoslavného		katolického s uznanou církevností mass, převahou protest.		II. skupina	
Rusko	44·8	Rakousko	34·5	Belgie	24·8
Rumunsko	40·8	Uhry	36·4	Irsko	23·3
Bulharsko	40·7	Itálie	34·3		
Srbsko	39·7	Španělsko	33·9		
		Portugalsko	31·4		

vyznání ryze protestantského				země vyslovené necírkevnosti	
Anglie	25·1	Norsko	26·7	Dánsko	28·2
Skotsko	26·2	Švédsko	25·4	Francie	20·6

⁵⁷⁾ Die Volkswirtschaft der Gegenwart und Zukunft, str. 297.

⁵⁸⁾ Dr. Aug. Knoch, Geburtenrückgang und Seelsorge, Mohuč 1913.

(při čemž zde proti sobě kladeny kraje a města s příbuznými poměry hospodářskými), počet evangelických školních dětí stoupl v l. 1901—1911 asi o půl milionu méně nežli počet katolických,⁵⁹⁾ činnost katolických misí jeví se prý dokonce číselně v následujícím pak přírostu populace (resp. v zadržení stagnace) v krajích a městských čtvrtích jimi navštívených,⁶⁰⁾ zkrátka v zemích a vrstvách, kde lidé i prakticky uplatňují svůj katolicismus, snahy novomalthusské zůstávají daleko v pozadí proti zemím, kde spojitost s církví a s praktickým životem náboženským zcela nebo téměř zcela již ztracena.⁶¹⁾

Podle katolického učení jest očekávané potomstvo dar boží a proto musí všechno býti učiněno, aby existenční podmínky dítěte i ještě nezrozeného byly utvářeny co nejlépe — výchova dítěte počíná již početím, jež tedy nesmí se státi v opojení smyslného okamžiku, nýbrž se zřetelem k velikému dílu tvůrčí přírody, a mělo by tedy plození dítěte býti něco vědomého a chtěného. Předsebirati však pohlavní obcování s vyslovenou vůlí zameziti zároveň početí, jest dle katolické nauky těžký hřích, věřícímu katolíku zabraňuje svědomí sáhnouti kdykoliv ku prostředku preventivnímu, a nemá-li již početí býti přivozeno, zbývá jako jediný prostředek apel na zdrženlivost mužovu.

Tato morální soustava má i další důsledky: přísně stíhá umělý potrat, i když byl přivozen lékařem pro zachránění života matčina (katolická morálka nikdy neuznává oprávněnosti takového zásahu), a dále očekává potomstvo i tehdy, když by z račově hygienických důvodů bylo méně cenné, dle zásady melius est esse quam non esse (lépe jest býti, nežli vůbec nebýti),⁶²⁾ eugenika zapomíná, jak často propadají degeneraci i děti biologicky nejlepších rodin nebo jedno z několika, že naopak mohou často i špatné dědičné vlohy býti rozumnou výchovou a prostředkem odčiněny i že dle mnohých fyziologů regenerativní síly překonávají po řadě generací síly degenerující,⁶³⁾ jestiž dále plnocenna i duše člověka tělesně vadného, ostatně jest procento sňatků, které by nemohly býti schvalovány s hlediska plemenné zdatnosti, mizivé.

Není divu, že těchto číslic a názorů s povděkem chopily se strany katolickokonservativní v Německu i v Rakousku, dovozuje: plození dětí jest věc nanejvýš osobní a působení na vůli k tomu leží tudíž mimo organizační sílu sociální politiky a zákonodárství; svědomí jest směrodatným činitelem v problému porodového úbytku, tento problém jest v první řadě problémem ethicko-

⁵⁹⁾ Posl. Dr. Lohmann v sezení prus. sněmu 25. února 1916.

⁶⁰⁾ Med. Dr. Berger, »Studium zum Rückgang der Geburten« v Zeitschr. f. Medizinalbeamte 1911, seš. 23.

⁶¹⁾ Prof. Dr. Jan Udde (Št. Hradec) na vídeňském sjezdu pro blahobyť lidu v březnu 1916 (dle Reichspost z 15. března 1916).

⁶²⁾ Leute na uv. m. str. 214.

⁶³⁾ Prof. Dr. Schmitt, Unser Kampf gegen die »Kulturkrankheit« v Das Neue Österreich, srpen 1916, str. 54 a násl.

náboženským — čím více lidí pokládá užívání preventivní techniky za hřích, tím méně se otázka populačního rozvoje stává problémem. Proto hlavní úloha v boji proti porodovému úbytku připadá náboženství nebo konfesím, hlavní věcí zůstává mravněnáboženská obnova smýšlení lidu.⁶⁴⁾ Pripadají-li dnes na 1 židovské manželství v Německu 2—3 děti, na protestantské 4 a na katolické 5 dětí, je to skvělé svědectví o kulturní a morální síle církve katolické a o jejím značném zde předskoku před jinými konfesemi. Musíme církvi přisvědčiti, praví též Grabowsky,⁶⁵⁾ zdůrazňuje-li opět, že otázka rozmnožování lidu je v nejpřednější řadě povahy duševně mravní.⁶⁶⁾

Dle této diagnosy pak řídí se i návrhy léčební: utvoření »svědomí u těch, kdož ho nemají« (Grabowsky), »znovuzřízení křesťanského ducha« (Kammel), křesťanského mravního zákona u národů evropských, znovuzkřesťanštění společnosti, a jako prostředek k tomu přímý a soustavný boj církve proti obmezování početí, ne pouhá defensiva a nepřímá obrana, nýbrž boj slovem i písmem, na kazatelně, ve zpovědnici a při »katechismu« snoubenců, šíření vhodných tiskopisů, všeobecné missionování katolického lidu ve všech diecézích, křížácká výprava k posvěcení stavu manželského⁶⁷⁾ — bez církve, bez náboženství, bez »mravního zákona« je marno všechno namáhání populačních politiků, státníků a filantropů.

Avšak tento názor nedochází jednomyslného přijetí. Wingen klade otázku, zdali tvrzené účinkování konfese na morálku soukromého života ve skutečném světě také nastává čili nic, tedy zejm. zdali církev katolická právem si přisuzuje zásluhy o zadržování úbytku lidnatosti. Dle katolické nauky je lidské manželství koncesí hříšnosti lidí, výše nežli manželství stojí úplná cudnost muže jako ženy, protože však se lidé i dle známého z bible božského příkazu musí rozplemeňovati, což jinak nežli pohlavním stykem nelze, uznala církev manželství za institut, který tomuto účelu sloužiti má. Je-li tedy výhradným účelem manželství plození dětí, je pohlavní styk bez úmyslu rozplozovacího tedy hříchem, dle katolické morální theologie patří takovýto onanismus conjugalis k sedmi smrtelným hříchům jakožto čin contra ordinem naturae. Toto nesporně důsledné učení má v sobě cosi velikého; »skutečná politika katolické církve dovedla se však vždycky přizpůsobiti změněným poměrům«, a »také v této otázce pohlavního

⁶⁴⁾ Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland, sv. 157, citov. u Wolfa v Das neue Deutschland str. 162.

⁶⁵⁾ Na uv. m. v Das neue Deutschland str. 168.

⁶⁶⁾ »Na dětském požehnání spočívá dle křesťansko- a židovsko-náboženského nazírání milost boží. A zbožný přijímal v starých dobách tuto milost pokorně; smrtelným hříchem by mu bylo bývalo se proti tomu vzepřiti. Symbolem pro to je zvěstování Marie. Na obrazech starých mistrů klečí Maria v nejhlubší pokoře a naslouchá blažena slovům andělovým. Jak stojí psáno u Lukáše: I řekla Maria: Aj, já dívka Páně, staniž mi se podle slova tvého. I odešel od ní anděl.« (Grabowsky, str. 166.)

⁶⁷⁾ Prof. Dr. Udde (na uv. m.), Reichspost 15. března 1916.

racionalismu kapitulovala před vývojem opačně působícím, připouštějíc v praxi zamezení koncepce, byť i v určité popsané formě, za »nikoli nedovolené«. To prý byl venkovský anglický kněz Malthus mnohem důslednější a mravnější, stavě za jediný, náboženstvím i morálkou dovolený prostředek předejítí přečtenému potomstvu úplnou zdrželivost od pohlavního styku vůbec.

Ostatně, tvrdí Wingen, lidé nenechávají se v dispozicích svého soukromého života (a mohl dodati, ani státníci a diplomaté, kde běží o zájmy státní) obtěžovati předpisy církevními a církevnost nesmí býti zaměňována s pravou nábožností: od dvou tisíciletí namáhá se církev o výchovu lidského pokolení, ale nikdo by se dnes neodvážil v důvěře ve mravní moc náboženských příkazů navrhnouti ani na jediný den odstranění trestních zákonů světských. Dějiny, také nejnovější, ukazují, že »vliv slova božího v dobrém smyslu na lidi je strašně slabý«, a je-li v jiných směrech mravních požadavků tak nekonečně těžko přivésti lidstvo na poněkud vyšší stupeň, proč právě co do vůle k plození předpokládati tak mocný vliv na massu katolického obyvatelstva,⁶⁸⁾ tohoto vlivu není však ani v dobrém ani ve špatném smyslu (na př. na kriminalitu).⁶⁹⁾

Náboženstvím západoevropským chybí zde moment, který jest u východních národů, nejen na př. u Číňanů, nýbrž i u pravověrných východoevropských židů, velmi mocným podnětem k plození potomstva: kult předků, víra, že blaženost zesnulého v záhrobí závisí na plnění určitých předpisů obřadných po jeho smrti, jež přísluší v prvé řadě potomkům zesnulého.

Jak potom však vysvětliti nepopiratelnou skutečnost, že katolické země v celku — velmi vážnou výjimkou je nejen »atheistická« Francie, nýbrž i přísně katolická Belgie a rakouské země alpské — jsou plodnější nežli země protestantské? M o m b e r t vykládá⁷⁰⁾ a W i n g e n tabulkami dovozuje, že tato vyšší plodnost souvisí ještě s četnými jinými činiteli. Katolické obyvatelstvo náleží k vrstvám méně zámožným nežli protestanti a židé, je za těmito konfesemi i co do elementárního vzdělání, je zastoupeno hlavně v povoláních zemědělských, kdežto protestanti dávají přednost průmyslu a židé obchodu, žije tudíž i převahou v obcích venkovských, kdežto protestanti a židé v městských, zkrátka běží zde ne tak o rozdílný vliv náboženských nauk jako spíše o daleko pronikavější rozdíl v hospodářskosociální struktuře dotyčných

⁶⁸⁾ Wingen cituje výrok Hirschův (Fruchtabtreibung und Präventivverkehr im Zusammenhange mit dem Geburtenrückgang, Würzburg 1914, str. 93): »Poukaz na našeho katolického souseda Rakousko uvádí tvrzení o závislosti počtu dětí na náboženském vyznání úplně ad absurdum. Zde sice dovedla církev zabrániti zřízení pobočky novomalthusské ligy, zato však dospělo vypuzování plodu k rozkvětu nikdy nebyvalému.« Vskutku jest právě v katolických zemích alpských porodnost nejmenší.

⁶⁹⁾ Podle kriminální statistiky by katolické obyvatelstvo v Německu stálo morálně pod protestantským.

⁷⁰⁾ Bevölkerungslehre v Grundriss der Sozialökonomik str. 43 a násl.

zemí, jež Mombert uvádí na prostou formuli, že se zde obě konfese k sobě mají jako venkov a město.⁷¹⁾

I z katolických kruhů ozývají se úsudky střízlivější: při hodnocení statistického materiálu o pohybu obyvatelstva dlužno přihlížeti k řadě činitelů, kteří všichni vespolek a vedle sebe mají vliv, j. hospodářský stav jednotlivých obcí a kruhů, sociální postavení rodiny, vzdělání a společenské postavení jednotlivce, bytové poměry, důchod a výdělkové možnosti atd., dále zdali obec, která je předmětem statistiky, má posádku nebo ženskou kliniku, zdali jest průmyslovým střediskem či obcí měšťanskou atd., a vyznání jednotlivcovu přísluší ocenění jen jako jedné z těchto vedlejších okolností — dnes nelze mluvit o katolické Francii a rovněž tak ne o katolickém Mnichově či Kolíně n. R. nebo o protestantském Berlíně nebo Hamburce.⁷²⁾ I na venkově uplatňují se moderní snahy kulturní, vliv duchovního rušící nebo alespoň zmenšující. Nicméně i když skutečné stoupání katolického přírostu populačního je snad vyvoláno tuctem příčin nejrozmanitějších, nelze přehlédnouti uzavřenou jednotnost, s jakou církev katolická vystupuje zde jako v jiných směrech: každý zpovědník rozsuzuje stejným způsobem, v městech jako na venkově, v tisku a v literatuře, ve spisech lidových a odborných panuje shoda názorů, jakou zřídka nalézáme.⁷³⁾

Převaha vlivu katolicismu v populační otázce uznává se druhdy otevřeně i v kruzích evangelických, jak v oboru tisku, tak i co do používání misíí a kočovných kazatelů a zejm. co do zpovědi, kdežto prý evangeličtí duchovní přes příležitostné nejprísnější odsuzování v kázáních a v duchovní správě jsou poměrně přece velice bezmocní.⁷⁴⁾

V našich zemích, kde staletá, násilná protireformace mnoho zavinila v náboženském indiferentismu a kde proto vliv církve a jejích zařízení na skutečný život obyvatelstva jest nepoměrně menší nežli v Německu, jak dosvědčí každý, kdo zná poměry zde i tam, nutno se arci snad vzdáti naděje, že by proti tendencím porodnost obmezujícím bylo lze působiti momenty náboženskými; jak působivého činitele se tím nutně vzdáváme, o tom budou i dle německých zkušeností názory přerozmanité.

Fakt je, že ani stoupenci katolického názoru nespokojují se k potírání tohoto »kulturního moru« pouze prostředky duševními,

⁷¹⁾ Wingen upozorňuje (str. 180), že »sám povoláný interpret katolického názoru světového, »Staatslexikon« Görresovy společnosti, ještě v 2. vyd. z roku 1901 pokládal náboženské vyznání pro manželskou plodnost za nerozhodné, a teprve třetí vydání z r. 1908 zdůrazňuje i zde směrodatnost principu náboženskomravního.

⁷²⁾ V katolické a nadto křesťanskosociální Vídni klesl počet živých novorozenců o 52.415 z r. 1901 na 29.257 v roce 1915, a to právě teprve po pádu liberálního panství a zdrcujícím vítězství Luegrové.

⁷³⁾ Farář m. sl. J. Leute (Berlín), »Katholische Seelsorge und Bevölkerungs-politik« v Das neue Deutschland 1916, str. 214 a násl.

⁷⁴⁾ C. Wagner na uv. m. str. 94 a pozn. na str. 103.

působením mravním, nýbrž že vedle »znovuvzkříšení křesťanského ducha v lidu«, jež by o sobě bylo »pravou prací Sisýfovou, která se ve svém praktickém výsledku a ve svých úspěších zdá již předem vydána silným pochybnostem«, ⁷⁴⁾ požadují (a druhdy velmi dalekosáhlá) násilná opatření státu. ⁷⁵⁾

Celkem můžeme uzavřít s Mombertem, že »odcírkevnění« a »porodový úbytek« nejsou v poměru příčiny a následku, nýbrž že jde o dva souběžné jevy, oba vyvolané rostoucím racionalismem doby, a připustiti též, že pronikání tohoto racionalistického ducha, a tedy i umělému obmezování plodnosti katolická církev klade odpor větší a úspěšnější, avšak též, že ani tento moment nesmí býti zveličován i že vůbec běží o silnější či slabší skutečný cit náboženský, nikoliv o pouhou formální příslušnost k té oné konfesi.

Státní nezbytnosti v oboru zemědělství.

Dr. Karel Tykal.

Vedle státněpolitických problémů, jež bude po uzavření míru řešiti, postavila válka i hospodářskou politiku před úkoly, jejichž rozsahu dnes ještě ani změřiti nelze. Je to především zemědělská produkce, jejíž rozvoj vyžádá si po válce pozornosti všech pro ni směřodatných kruhů za cílem zvýšení produktivnosti půdy, dosažení co největší národní soběstačnosti v zásobování potravinami a surovinami a zlevnění cen pro spotřebitelstvo. Co chvíli objevují se návrhy a rozborů úkolů naší poválečné produkce zemědělské, a vysoká škola zemědělská ve Vídni vydala koncem 1916 pamětní spis o »státních nezbytnostech v oboru hospodářství polního a lesního«, dotýkající se snad všech otázek se zemědělskou výrobou souvisících. *)

Publikace zasluhuje pozornosti. Ze sedmi jejích oddílů (jednotlivé stati nejsou podepsány autory, vzadu je toliko seznam 17

⁷⁵⁾ Dr. Kammel, Ein Vorschlag atd. str. 52.

⁷⁶⁾ Viz radikální návrhy Kammelovy tamtéž str. 54 a násl. Také prof. Dr. Schmitt (tamt., červenec 1916, str. 40) žádá vedle povznesení svědomitosti přísný postup proti živnostenskému šíření novomalthusových ideí a prostředků, lékařské poučování o škodlivých účincích všech nepřirozených opatření na zdraví, opatření sociálněpolitická a daňová atd. Klerikální »Reichspost« doznala 22. dubna 1916 (čl. Freiwilliges Absterben), že náboženství a mravnost samy nejsou s to, aby povznesly počet novorozenců, že i nevytrvalejší zpracovávání svědomí po případě nutně zůstává bez zaslouženého úspěchu. Konečně Wolf (Das neue Deutschland str. 163) praví: Před podobným přesvědčením »klobouk dolů, ale můj reálněpolitický smysl učí mne nepodceňovati moci a budoucnosti racionalismu«.

*) Staatsnotwendigkeiten auf dem Gebiete der Land- und Forstwirtschaft in Österreich, Denkschrift der k. k. Hochschule für Bodenkultur in Wien, Vídeň 1916. Vyšel zatím I. díl o zemědělství, 85 stran velké 8°, 6 K.